

Др Се^ргије Димитријевић

**О радничком покрету Лесковца и
окolini 1918—1920.***

(СЕПАРАТ ИЗ ЛЕСКОВАЧКОГ ЗБОРНИКА XIX, 1979.)

Лесковац, 1979.

О радничком покрету Лесковца и околине 1918—1920.*

По завршетку првог светског рата у новоствореној заједничкој држави на власт су поново дошли представници буржоазије, укључујући ратне богаташе и шпекуланте. Радни народ остао је обесправљен и економски и политички.

Положај радничке класе био је изузетно тежак. Услед опустошене индустрије и парализаног саобраћаја, који је онемогућавао довоз сировина, многа предузећа нису радила. Незапосленост је био највећи проблем пролетаријата, који није располагао храном сопствене производње а који услед немогућности запослења и зараде није имао средстава да је набави.

Радници који су пре рата радили у државним установама били су „реквирирани“ за државне послове без икакве плате и наднице, једино за награду од пола хлеба. Такав је био случај са монополским радницима из околине Лесковца.¹

Користећи околност да је мобилно стање још било на снази, власници фабрике кудеље, која је једино радила, запошљавали су раднике са малим надницама „под изговором, да ће их они ослободити војне обавезе“.

Велика незапосленост и уцене од стране капиталиста приморала је раднике да прихватају рад „под врло рђавим условима“.²

У тим врло тешким условима дошло је до обнове класне радничке партије.

Мада су лесковачки социјалисти били десетковани у току рата,³ преживели чланови Српске социјалдемократске партије (ССДП) одмах по ослобођењу приступили су обнови партијске организације.⁴

На ванредној скупштини месне организације Српске социјалдемократске партије, одржаној 4 (17) децембра 1918, обновљена је организација и изабрана допуна старе управе. На челу нове управе био је председник Таса Мильковић

и секретар — благајник Борђе Картаревић.⁵

Обнова лесковачке организације Српске социјалдемократске партије извршена је врло рано. Партијска организација у Лесковцу обновљена је после београдске,⁶ много раније него ли мно-

* Овај рад представља поглавље рукописа **Историја Лесковца и лесковачког краја 1918—1941**. Зато су позиви на литературу дати у скраћеном облику, пошто ће потпуни наслови бити на крају поменуте књите.

1) Положај железничарских радника, Радничке новине 8, 9. децембар 1918.

2) Привидно мртвило, Радничке новине 29, 12. фебруар 1919.

3) У току рата изгинули су, стрељани од Бугара или умрли следећи истакнути руководиоци социјалистичког покрета Лесковца и околине: Борђе Јовић, обућарски радник, оснивач и председник партијске организације у Власотинцу; Милан Марић, терзијски радник из Лесковца; Вукашин Илић Вучко, столарски радник; Тодор Чакширановић, терзијски радник; Владко Цекић Џрни, електричарски радник и др. — Уп., С. Димитријевић, Историја радничког покрета Лесковца и околине 1903—1914, 189—192.

Године 1919. била је објављена у **Радничким новинама** белешка којом се траже информације о Вукашину Илићу, столарском раднику, благајнику пододбора дводељских радника у Лесковцу, који је пооследњи пут виђен болестан у Драчу — Уп. Радничке новине 76, 31. март 1919.

4) У новембру 1918. вратио се кући из заробљеништва у Бугарској Таса Мильковић, — Уп. У слободу или одмах претрес, Радничке новине 72, 27. март 1919.

Са њим су се вратили лесковачки социјалисти који су са њим били у заробљеничком логору у Сливену: Андра Јовић, столарски радник, Јова Живковић Зајац, кројачки радник, и Тодор Коцић Мурат, кројачки радник. — Заједничко казивање преживелих учесника лесковачког социјалистичког покрета, 1954.

5) Чланови управе: Душан Митић, Јован Петровић и Коста Станојевић; финансијска контрола: Василије Марјановић, Димитрије Коцић и Таса Недељковић, уп. Партијска организација у Лесковцу, Радничке новине, 14, 14—17. јануар 1919.

6) О извршеној обнови партијског живота у Београду говоре Радничке новине бр. 1, 2(15) децембра 1918.

те друге организације ССДП у унутрашњости Србије.⁷

Она је обновљена у време када је класни раднички покрет у нашој земљи под утицајем велике октобарске револуције у Русији почeo да прима извесна револуционарна обележја.

Да би се помогло сиротињи која је гладовала упућен је био од стране неких грађанских организација пред Божић 1918. „апел на племените чаршилије“. Одговор лесковачких газда био је тако великорушан „да је сиротиња добила по б круна за свако нејако чедо, да се одене и да у свечаном руку дочека светле празнике“. Дакле, свако дете сиромашних обитељи је добило толико новца да су родитељи могли да му купе 1,5 кг црног брашна.

У одговор на ову хуманитарну акцију лесковачке буржоазије, лесковачки социјалисти сазвали су „збор гладних“ на коме су жигосали и осудили „све оне који су ово тешко стање створили“. Одмах после овог масовног збора шеф месне полиције забранио је држање политичких зборова.⁸

Поред овог великог збора, лесковачка партијска организација одржала је неколико партијских конференција и приступила обновљању синдикалних организација.⁹

Једна од првих синдикалних организација која је била обновљена је био пододбор Савеза фабричких радника, који је развио своју делатност у фабрици кудеље, јединој лесковачкој фабрици која је радила, у којој су услови рада били тешки а наднице врло ниске. Он је већ до средине фебруара 1919. одржao неколико радничких конференција.¹⁰

Ускоро је обновљено и Месно синдикално веће.

Управа Месног синдикалног већа сазвала је за 4. март 1919. збор свију организованих радника и радница „као и оних који раније нису припадали својим организацијама“. Срески начелник који је толерисао збор лесковачких трговаца за обновљање Трговачког удружења, сматрао је да се збор ове радничке организације, која је исто тако имала за циљ заштиту економских интереса једног друштвеног слоја, не сме одржати, поричући тиме радницима пра во на удруживање и на борбу за своје интересе. Пошто је запретио кафецији у чијој се кафани збор имао одржати, пошто је препоручио радницима да не држе такав збор, срески начелник је послao свог комесара на збор и опколио локал жандармеријом.¹¹

Неколико дана касније, лесковачко партијско и синдикално веће сазвало је 9. марта 1919. у сали хотела „Круна“ велики збор на коме је било око 1000 учесника, од чега 200 жена. На њему је расправљано о раду Одбора за набавку животних намирница. Постављено је питање како помоћи деци ратника и „да ли се помаже сиротиња и како?“ Референти су били Коста Стевановић и Милан Станојевић. Они су указали „да је радничка класа и сиротиња маса највише погођена ратом“, „да је буржоазија неспособна извучи народ из беде у коју га је гурнула и да се покушава мрвицом са богаташских трпеза утолити глад и бол пропалих маса“. На збору је

7) На основу података објављених у Радничким новинама видимо да је у то време обновила рад, поред београдске, још само месна организација ССДП у Параћину — 12 (25) XI 1918. (РН 7, 8. XII 1918).

У току децембра 1918. обновљене су следеће месне организације ССДП: **Ваљево** (РН 8, 9. XII 1918); **Шабац** — 9. XII 1918. (РН 8 и 26, 9. и 30. XII 1918); **Крушевац** (РН 10, 11. XII 1918); **Пожаревац** (РН 18, 19. XII 1918); **Ниш** — 17. XII 1918. (РН 3, 3. I 1919); **Бујица** извршена организација 25. XII 1918. (РН 3, 3. I 1919); **Пећ**, основана 26. XII 1918. (РН 13, 13. I 1919); **Јагодина** (РН 27, 31. XII 1918); **Сmederevska Паланка**, партијско поверилиштво (РН 27, 31. XII 1918); **Крагујевац** (РН 1, 1. I 1919) и **Чачак** (РН 15, 28. I 1919).

У току јануара 1919. обновљене су следеће месне организације ССДП: **Чукарица** (РН 3, 3. I 1919); **Младеновац** — 6. I 1919. (РН 11, 11. I 1919) и **Пирот** (РН 14, 14. I 1919).

Касније су обновљене: **Лозница** (која се помиње РН 25, 7. II 1919); **Уб**, одржала скupштину 9. II 1919 (РН 34, 17. II 1919); **Скопље** — 9. II 1919 (РН 51, 6. III 1919); **Пожега**, одржана конференција и изабрана привремена партијска управа 13. II 1919 (РН 51, 6. III 1919); **Сmederevo**, изабрала привремену партијску управу 14. II 1919 (РН 20, 2. II 1919); **Неготин** (РН 38, 21. II 1919); **Свилајнац**, одржала збор 23. II 1919 (РН 60, 15. III 1919); **Књажевац** (РН 40, 23. II 1919); **Рековац** — 8. III 1919 (РН 83, 7. IV 1919); **Врање** (РН 55, 10. III 1919); **Зајечар**, одржала скupштину и изабрала управу (РН 58, 13. III 1919); **Алексинац**, месна партијска организација сазвала збор за 16. III 1919. (РН 71, 26. III 1919); **Ужице**, изабрала управу (РН 72, 27. III 1919); **Мионица**, одржала скupштину 31. III 1919. (РН 83, 7. IV 1919); **Краљево**, одржала скupштину у марта (РН 83, 7. IV 1919); и **Злот**, први помен Месне партијске организације (РН 77, 1. IV 1919).

Међу местима која су изабрала делегате за партијски Конгрес уједињења сусрећемо: **Сопот**, **Велес**, **Ивањицу** и **Јовановац** (РН 87, IV 1919).

8) Како је у Лесковцу, Радничке новине 28, 10. фебруар 1919.

9) Организација у Лесковцу, Радничке новине 28, 10. фебруар 1919.

10) Привредно мртвило, Радничке новине 29, 12. фебруар 1919.

11) Из Лесковца, Радничке новине 62, 17. март 1919.

прихваћена резолуција у којој се траји да се пролетаријату обезбеде повољни услови живота.¹²

Чим су социјалисти развили своју антикапиталистичку акцију, отпочеле су репресалије. Тада је био ухапшен председник месне организације ССДП Таса Миљковић.¹³

У фази припрема за Конгрес партијског и синдикалног уједињења, лесковачка организација ССДП изабрала је за свог делегата Косту Стевановића Ерсеновског, стolarског радника из Лесковца.¹⁴

Обнова синдикалних организација настављена је и у периоду пре конгреса партијског и синдикалног уједињења.

Тада је обновљен пододбор Савеза дрводелских радника у Лесковцу.¹⁵

Тринаестог априла 1919. одржана је у Лесковцу конференција железничара и изабрана нова управа пододбора Савеза железничара, са Наћом Миленковићем као потпредседником.¹⁶

Ускоро затим обновљен је и пододбор Савеза шивачких радника.¹⁷

Обнова синдикалних пододбора извршена је уз активну помоћ и залагање партијских и синдикалних функционера свих струка.¹⁸

Зато је, на пример, већ на састанку на коме је пододбор железничара био обновљен, 13. IV 1919, „одмах је уписано 80 чланова.“¹⁹

Конгрес на коме су се све класне борбене радничке партије и организације ујединиле у јединствену класну радничку партију револуционарне оријентације одржан је у Београду од 20—23. априла 1919.

На Конгресу уједињења створена је јединствена **Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста) — СРПЈ (к)** у чијем су руководству револуционарно настројени елементи добили превагу. Из ње је настала Комунистичка партија Југославије.

На овом оснивачком конгресу КПЈ учествовао је и делегат месне организације Српске социјалдемократске партије из Лесковца (Коста Стевановић Ерсеновски). Од момента стварања ове класне радничке револуционарне партије, месна организација Српске социјалдемократске партије у Лесковцу постала је њен саставни део, месна организација СРПЈ (к).

У исто време кад и Конгрес уједињења, одржан је и **синдикални конгрес уједињења**. И на овом конгресу је као представник лесковачких радника учествовао Коста Стевановић Ерсеновски,

пошто су делегати месних организација (партијских и синдикалних) били бирали за оба конгреса.

На **Синдикалном конгресу уједињења** изабрано је опште заједничко синдикално руководство свих синдикалних савеза и организација који су пришли уједињеном револуционарном радничком покрету, **Централно радничко синдикално веће Југославије — ЦРСВЈ**.

Партијски и синдикални конгрес уједињења успоставили су тесне везе класне радничке партије и синдиката не само у централним руководствима, већ су предвидели и стварање месних већа која обухватају месну партијску и месне синдикалне организације.

Недељу дана касније одржана је у Лесковцу прва послератна радничка првомајска прослава која је имала револуционарну оријентацију. На њој су

12) Збор у Лесковцу, Радничке новине 72, 27. март 1919. На том збору говорио је и Павле Стојковић, један од руководилаца великог штрајка лесковачких текстилних радника из 1914 — П.С. Писмо са пута, Радничке новине 130, 1. јун 1919; С. Димитријевић, Историја радничког покрета Лесковца и околине 1903 — 1914, 167.

13) Он је ухапшен зато „што је приликом повлачења кроз Албанију пао у руке непријатеља“ и био заробљен од Бугара, и то на основу поступка покренутог у Солуну за време рата. У слободу или одмах претрес, Радничке новине 72, 27. март 1919.

14) Делегати за конгрес, Радничке новине 87, 11. април 1919.

15) Он се помиње почетком априла 1919, у саопштењу Централе овог Савеза међу пододборима који „су до данас обновљени и централни пријављени (РН 80, 4. април 1919).

16) Секретар Димитрије Борђевић; блајник Борђе Николић; чланови управе: Велимир Николић и Коста Младеновић; а чланови контроле: Прокоп Борђевић, Никола М. Стојановић и Борђе Ранђеловић — Пододбор железничара у Лесковцу, РН 107, 7. мај 1919.

17) У чланку о раду Савеза шивачких радника у Србији нашли смо податак да се међу 13 месних група овог савеза које су обновиле свој рад налази и Лесковац. „Али услед саобраћајних тешкоћа савез још није добио податке о стању група..“ за неколико места јужно од Сталаћа. — Рад Савеза шивачких радника, Радничке новине 126, 28. мај 1919.

По подацима Д. Нешића који је ступио у синдикат кројачких радника 1919. Тада је секретар подружнице био Влада Тошић Пујковка.

18) Тако, на пр., приликом обнове пододбора железничара изричito је речено: „агитацију и оснивање Пододбора извршили су наши вредни другови — функционери там. месне организације: Б. Картаревић, Дискић, Милутиновић, Станојевић, Цветковић и други“.

19) Пододбор железничара у Лесковцу, РН 107, 7. мај 1919.

били како индустријски радници, који овог пута нису дошли у сукоб са власницима предузећа, пошто ова нису радила, тако исто и занатски радници „у оноликој мери у колико их је мобилно стање сачувало у Лесковцу.“

Борећи се против радничког покрета лесковачка буржоазија лансирала је једну провокацију — „сви дуђани тога дана биће обијени и опљачкани, газде њихове, међутим, тучене и убијане, па како ће то изазвати интервенцију државе, то јест њене војске и полиције, биће најбоље да се седи код своје кухе“. „Такве гласове лесковачки социјалисти су сужбили на агитационим зборовима за прославу Првога маја“, на синдикалним конференцијама и приватним разговорима са нашим друговима и грађанима.²⁰

Упркос поменуте провокације на прослави је било „око 1500 учесника“ који су у два сата по подне кренули кроз варош, окићени црвеним цветовима и знацима, на челу са члановима партије. Том приликом су одржана и два јавна збора. На прослави је учествовао велики број жена и деце.

У приказу ове прославе поименице су побројани синдикални пододбори који су узели учешћа на њој. На тај смо начин сазнали које су синдикалне организације биле обновљене пре 1. маја 1919. У питању су шест пододбора: текстилних, шивачких, кожарско-прерадивачких, дрводељских, железничарских и млинарско-пекарских радника.²¹

Нешто касније обновљен је и седми пододбор, пододбор Савеза берберских радника.

Бројност синдикално организованих радника у Лесковцу средином 1919. године:

Пододбор или секција	Број радника чланова
1. Пододбор Савеза фабричких радника	180
2. Пододбор Савеза кожарско-прерадивачких радника	60
3. Секција железничарска	120
4. Пододбор Савеза шивачких радника	40
5. Пододбор Савеза берберских радника	21
6. Пододбор Савеза млинарско-пекарских радника	34
7. Пододбор Савеза дрводељских радника	18

Тада је било укупно 474 (сиз! — збир је 473) синдикално организованих радника.²²

Први послератни штрајк на коме су учествовали лесковачки радници био је штрајк железничара на прузи Ниш—Скопље, који је завршен 24. маја 1919. споразумом Савеза металских радника и Савеза транспортних и саобраћајних радника са Министарством саобраћаја. „Радници су се вратили на посао под условима под којима су радили пре штрајка“, а министар саобраћаја „је дао своју реч, да ће се осмочасовни радни дан провести и за железничаре на територији Србије и тиме се изједначити са железничарима на територијама осталих покрајина Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца“ као и то да ће изићи у сусрет и осталим захтевима „у колико то буде могуће“ обећавајући одлуку до краја месеца.²³

На скупштини свих чланова Социјалистичке радничке партије (комуниста) у Лесковцу, одржаној 18. маја 1919, изабрана је нова партијска управа са председником **Василијем Цветковићем**, кројачким радником, и секретаром Влатом Милутиновићем, суплентом, на челу.²⁴

20) Напомињемо да је лесковачка буржоазија користила провокације и у другим приликама. Тако, на пр., лесковачки индустријалац Петар Влајчић, у писменој депункцијацији полицији свог суседа М. Димитријевића, зубара, која је нађена после рата у дворишту српског начелства, навео је да М. Димитријевић држи у свом подруму 77 секира намењених покољу лесковачких газди.

21) Прослава у Лесковцу, РН 128, 30. мај 1919. Овај број учесника налазимо и у „Извештају о раду у Србији и Мајданонији од Конгреса уједињења до краја маја 1920“, поднетом II вуковарском конгресу партије — Додатак броју 145 Радничких новина, 17. јуна 1920.

22) Лесковац, Радничке новине 155, 2. јули 1919.

23) Штрајк железничара, Радничке новине 129, 31. мај 1919.

Из једног другог члanca видимо да су се штрајкачи вратили на посао 26. маја 1919, и то привремено „док се преговори дефинитивно не сврше“, с тим „да је осмочасовно радно време као максимално признато са плаћањем пуних надница“ а „да се сви радници компактно врате на рад, као и они који су раније, због организације били отпуштени“, што је збор 1000 железничарских радника, одржан у Нишу 25. маја 1919, био прихватио. — Из железничарског штрајка, Радничке новине 136, 8. јун 1919.

24) Благајник Милан Стојановић, трговац; чланови управе: Драги Костић, сарадник; Драги Цветковић, продавац „Радничких новина“; Василије Јовановић, механичарски радник; Јован Стаменковић, берберски радник; чланови контроле: Коста Стевановић Ерсеновски, столарски радник; Јован (у ствари Влада) Дискић, обућар, и Ваца Марјановић, обућарски радник. — Партијско веће у Лесковцу, Радничке новине 135, 5. јун 1919.

Почетком јуна 1919. у Лесковцу је одржан добро посећен раднички протестни збор у сали хотела **Круна** на коме је било преко 1000 радника и радница. На њему се између осталог (избрисано од цензуре) расправљало и о пројекту Закона о осигурању радника (референт Давид Радуловић), док се секретар Месне партијске организације В. Милутиновић осврнуо на радничко законодавство тражећи да се српски Закон о радњама примењује у целој Југославији.²⁵

У вези с већ поменутом дозволом за извоз непрерадеће кудеље у Бугарску, датој једном извознику из Врања, бившем народном посланику, одржани су у Лесковцу и Врању протестни зборови ужарских радника који су захтевали повлачење ове дозволе. У истом смислу интервенисала је и Радничка комора у Београду.²⁶

Средином 1919. године месна партијска организација у Лесковцу имала је 90 чланова. Београдске **Радничке новине** растурене су у 200 примерака, а сплитско **Ослобођење** (изразито комунистичке оријентације) у 50 примерака. До тада је одржано седам општих зборова и 10 чланских са просечно по 400 посетилаца и 40 конференција као и поменути протестни збор у вези заштитног радничког законодавства. Само Пододбор шивачких радника прикупио је 1000 круна добровољних прилога.²⁷

У то време властодрши су принудили секретара месне партијске организације, Властву Милутиновића, да поднесе оставку на државну службу.²⁸

У време дводневног генералног штрајка солидарности, одржаног 20. и 21. јула 1919. против интервенције империјалиста у Русији и Мађарској и евентуалног коришћења југословенске војске у контрапреволуционарне циљеве, одржан је у Лесковцу 20. јула 1919. велики протесни збор под отвореним небом којом је приликом једногласно прихваћена општа резолуција израђена за целу Југославију.²⁹

Неколико дана касније, 27. јула 1919, обновљена је партијска организација и изабрана управа у Власотинцу са председником Трајком Великићем, земљорадником, на челу.³⁰

Напомињемо да је Властимир Милутиновић, наставник немачког и српског језика, радио у лесковачкој реалици још пре првог светског рата (Државни календар 1914, 81).

Стари социјалиста чија сећања почињу са 1903. Тодор Коцић Мурат, који је био демобилисан негде 1919. године, приказује овај састанак овако:

„1919 год. први пут смо се састали у кафани **Касина** где је (касније) била Батина продавница. На том састанку били су другови Таса Мильковић, Влада и Јова Дискић, Милан Станојевић, Михајло Јовановић, учитељ, Власта Милутиновић, професор, Васа Цветковић, кројач и други; и ту је изабрана партијска управа; и узели смо раднички стан на ћоше до Костића (тада Круна), на спрату; и ту смо сместили све организације“. (Писмена изјава Тодора Коцића Мурата од 13. децембра 1950. године — Збирка С. Димитријевића).

25) Са протестног збора у Лесковцу (датирано: 9. јуна 1919), Радничке новине 145, 20. јуни 1919; Из члanka: Лесковац, Радничке новине 155, 2. јули 1919. видимо да је на овом збору говорио секретар Централног синдикалног већа.

Изгледа да су на овом збору наступиле и жене пошто је Покрајински секретаријат жене социјалиста (комуниста) одлучио 3. јуна 1919. да се 9. јуна 1919. одржи збор жене и у Лесковцу о питању заштитног радничког законодавства — АРПБ, Записник Покрајинског секретаријата жене, 168 — 9; Сличан збор у Београду: Радничке новине бр. 140, 14. јуни 1919.

26) Извоз кудеље, Радничке новине 237, 7. октобар 1919.

На протест Радничке коморе Министарство трговине и индустрије одговорило је да је дозвола дата за извоз 5 вагона ужарије. Међутим, кад је Ј. Стојановић покушао да извезе 8000 кг. непрерадеће кудеље, врањски радници су „сuspендовали извоз“. — Швери кудеље, Радничке новине 242, 14. октобар 1919.

27) Лесковац, Радничке новине 155, 2. јули 1919; Списак прилагача објављен је у Радничким новинама 158, 5. јула 1919. Међутим, најзнатнијим прилагачем је био лесковачка трговица комуниста Милана Станојевића — 200 динара и Тасу Тасића — 100 динара.

Касније, у фебруару 1920, М. Станојевић је дао велики прилог за набавку партијске штампарије у Београду — 500 динара — Радничке новине 49, 29. фебруар 1920.

28) „У службеним новинама од 15. јула ове године читамо вест да је демократско Министарство Просвете уважило оставку другу Власти Милутиновићу, супленту лесковачке гимназије, коју је он поднео поводом штрајка ученика у Лесковцу“.

— Истовремено је премештен други комуниста Милан Недић из Ниша у Призрен исто због штрајка ученика.

„Док просветне бирократе, на доставу полицијаџа, јуре највредније наставнике из школе...“

„Ма са наше стране честитамо демократима из Министарства Просвете на таквом успеху у погледу растерицања младих и способних наставника средњих школа“. — Један успех Министарства Просвете, Радничке новине, 169, 18. јули 1919.

29) Лесковац, Радничке новине 179, 31. јула 1919, Лесковац.

30) Потпредседник Христа Николић, казањица; секретар Ранђел Дикић Чајка, обућар; благајник, Воја Аранђеловић Сргиција, кројач; чланови: Живко Буркић, кројач; Михајло Стојковић, земљорадник; Гаврило Живковић, месар, Милан Ковачић, брашнар, М. Бокић и П. Митић, сапунџија.

Истог дана одржан је збор на коме је, према Ј. Јовићу, „учествовало много сељака

На позив Извршног одбора Централног партијског већа одржан је у Лесковцу, 10. августа 1920, велики јавни збор на коме је тражено распуштање привременог Државног већа и сазив Уставотворне скупштине. На том збору, одржаном у хотелу Круна, учествовало је 800 лица. После реферата Димитријевића и (Ј. или В.) Дискића резолуција је једногласно прихваћена.³¹

Јачањем владиног насиља над радничким покретом у целој земљи, погоршан је и однос локалних полицијских власти према радницима. Лесковачка полиција, која је поступала са радницима врло брутално, искористила је један улични инцидент када се грађанство супротставило таквим поступцима да похапси више грађана.³²

Лесковачка полиција је неке од њих „прогласила за большевике“.³³

Поводом тог случаја одржан је 27. октобра 1919. протестни збор у Лесковцу, са кога је упућена резолуција министру унутрашњих послова.³⁴

Велики број лесковачких радника (према К. Стевановићу — само фабричким радника и радница је било преко 1000), као и то што су они били „у мизерном положају“ и што је „експлатација била велика“, пружили су добре услове за синдикално организовање радника, али када су они нагрнули у организацију³⁵ искрсле су тешкоће, пошто није било довољно људи који би обавили сваки посао, тј. имали „посла са 4—500 чланова“. Зато се пододбор Савеза фабричких и текстилних радника распао.³⁶

Продор Савеза радника животних намирница (то су поменути млинарско-пекарски радници) одржао је пред крај 1919. године своју скупштину и изабрао нову управу.³⁷

Радничке новине су јавиле да ће се одржати у Лесковцу, 10. јануара 1920, пре подне, у Радничком стану „Среска конференција свију чланова Социјалистичке Радничке Партије (комуниста)

из оближњих села, нарочито Больара, Шишаве, Црнатова и Орашја.“

На њему су говорили Д. Цветковић — Драги Социјал и С. Митровић из Лесковца и В. Аранђеловић и Сотир Хаџић, молер из Власотинца. „Збор је завршен са бурним узвиком: Живела Руска Револуција“. После збора извршен је упис чланова (Месна партијска организација у Власотинцима, Радничке новине 183, 5. август 1919. Исправка и допуне имена, занимања и надимака према чланку Ј. Јовића — Партијска организација у Власотинцу пре 45 година, наша реч, 17. јули 1964. Додавање или изостављање имена

од стране Ј. Јовића нисмо узимали у обзир).

31) Лесковац, Радничке новине 194, 17. август 1919.

32) Када је један лесковачки радник Таса Костић напао у напитом стању једног лесковачког полицијског агента Јована Цекића Сају, што је приликом евакуације Лесковца 1915. убио из револвера једног „нашег војника — нашега брата и за то да нас никоме не одговараш“, полицијски писар са неколико жандарма потерају овог радника у затвор „вукући га по калдрми и ткући га кундакима да је био сав огрезао у крви“. Више грађана протестовало је против таквих поступака. Полицијски писар оптужио је присутне грађане за „противстајање власти“. Десет до петнаест грађана били су „позвани на одговорност“ следећег дана (Р. С., Полицијски дахијуци, Радничке новине 215, 11. септембар 1919).

33) Насиља постају систем владавине, Радничке новине 242, 14. октобар 1919.

У вези са тим лесковачки комунисти Милан Димитријевић, зubar, био је осуђен на годину дана затвора за супротстављање војним властима. Један део те казне одлежао је у нишком војном затвору, у бившим штата ма краља Милана.

Радничке новине су захтевале поводом неколико случајева хапшења, укључујући овај „да се сви похапшени другови што пре пусте у слободу“ и „да се нашој партији, загарантује највећа слобода, као што је то учињено осталим партијама“. У противном „ми ћemo сматрати да смо стављени ван закона, и бићemo принуђени да се латимо средстава која ћe бити у стању да нам сачувају наша основна права“. — Радничке новине 242, 14. октобар 1919.

34) У њу се констатује да је полицијски писар, оптужујући грађане који су супротстављали полицијском насиљу, „намерно изабрао баш оне који стоје на једном принципијелном политичком супротном становишту у односу на данашњи социјални поредак, и од толико присутних грађана који су достојанствено интервенисали против насиља Г. Живковића, похапсио је њих“, а уз то „наши другови налазе се сада у затвору војног суда у Нишу“; и тражи „да се наши похапшени другови одмах пусте на слободу“, „да полицијски органи престану провоцирати наш раднички покрет“ и захтева спровођење анкете о овом догађају. Узбуђење у граду поводом овог случаја било је тако велико, да је у вези овог збора полиција „била потпуно спремна и појачана власотиначким и лебанским жандармеријским одредима“ (В. М. — вероватно секретар партијске организације В. Милутиновић — Са једног збора у Лесковцу (датум датиран 14. XI 1919), Радничке новине 277, 23. новембар 1919).

35) „Велики је број њих дошао да обнови своје чланство, или ко није био организован да се организује“.

36) Коста Стевановић Ерсеновски, стolarски радник, Неколико погледа о унутрашњем раду у синдикалним организацијама, Радничке новине 232, 1. октобар 1919.

37) У њу су ушли: председник: Милутин Перић; секретар: Влајко Радисављевић; благајник: Борбе Карагаревић; чланови управе: Јордан Димитријевић и Светозар Пешић; надзорни одбор: Драгољуб Цветковић, Душан Милошевић и Јосиф Петровић (РН 298, 18. децембар 1919).

за срезове: лесковачки, јањачки и власотиначки. Дневни ред конференције: „Рад на селу“. На ову конференцију су били позвани не само чланови партије, посебно учитељи и учитељице — чланови партије, већ и они који „желе да то постану“.³⁸

При томе треба подврди да су пре првог светског рата постојале организације Српске социјалдемократске партије у Горњем и Доњем Коњувцу, Тутековцу, Црној Трави, Косанчићу, Лебану, Грделици, Бојнику, Губеревцу, Винарцу и Орану.³⁹

На основу наших стarih бележака видимо да је Николај Динић помињао постојање такве сеоске партијске организације само у Доњем Коњувцу. У којим су другим селима оне постојале у то време нисмо могли да утврдимо.⁴⁰

У вези са овом српском конференцијом месна партијска организација Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) у Лесковцу издала је проглас **Социјалистичка реч сељацима Округа Врањског**.

У њему се комунисти обраћају сељацима, приказују тешко послератно стање и пишу: „Ми из вароши и Ви са села представљамо народ, који је доведен до просјачког штапа, народ који је мучен као Христос на крсту, народ који је уцвељен и у црно завијен. Осим тога ми представљамо народ који нема никаквих права, који нема законских гаранција и који нема личне слободе“.

Описујући власт богаташа и гадашње бурђоаско друштво уређење, проглас, супротстављајући им социјалистичко уређење, подвлачи: „Социјалистичка партија је партија сиромашног радног народа“, зове у борбу за „социјалистички уређено друштво“, пише да „га борба треба да је заједничка“ и организована и позива сељаке да приђу социјалистичкој партији — комуниста и учествују на поменутој конференцији.⁴¹

Крајем 1919. и почетком 1920. у време кад јача комунистички карактер Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), по упутствима Извршног одбора СРПЈ (к) стварају се многе партијске школе у читавој земљи.⁴²

Михајло Јовановић Мика Брада, учитељ, отворио је и водио вечерњу партијску школу у Лесковцу, која је била у стану партијске организације (зграда Тодоровића, на ћошку код хотела **Крунe**, горе на спрату).⁴³

Задржимо се на личности М. Јовановића Мика Браде, једног од оснивача, наставника и руководилаца партијске школе у Лесковцу.⁴⁴

То је био изграђени социјалиста-марксиста, који је пре и после првог светског рата имао видну улогу у учитељском социјалдемократском, касније

38) Радничке новине 298, 18. децембар 1919.

39) С. Димитријевић, Историја радничког покрета Лесковца и околине, 185. Зато можемо претпоставити да су бројне сеоске партијске организације постојале у лесковачком крају и у периоду 1919/1920. У прилог тога говорило би не само одржавање ове конференције, већ и „Извештај о раду у Србији и Македонији од Конгреса уједињења до краја маја 1920“, поднет Вуковарском конгресу, у коме стоји да на територији Србије и Македоније постоје 63 сеоске организације и 203 повериштва са најмање 5000 чланова (РН 145, 17. VI 1920, додатак).

40) Х. Ракић, на основу нама непознатих информација, помиње постојање таквих организација „у Слишану, Коњувцу и Бријању и другим местима“ (Х. Ракић, Раднички покрет у Лесковцу од 1919—1921, 37).

41) Једини сачувани примерак тог прогласа предали смо Народном музеју у Лесковцу (Архив музеја, Инв. бр. 7), а његов текст објавили у Споменици педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине, 354—356.

42) Директива за стварање партијских школа дата је у циркуларном писму ИО СРПЈ (к) упућеном 30. X 1919. месним партијским организацијама (АРПБ, 21628).

Само у Србији и Македонији постојало је 19 партијских школа са 263 слушалаца (Извештај о раду у Србији и Македонији од Конгреса уједињења до краја маја 1920, РН 145, 17. VI 1920, додатак).

43) Прве податке о лесковачкој партијској школи добили смо од Аце Костића, учитеља. Они су забележени приликом једне посете у вези прикупљања лесковачке документације.

Мика Брада био је у заробљеничком логору у Сливену заједно са лесковачким социјалистима које смо споменули у вези са обновом лесковачке социјалистичке организације.

Он је дошао у Лесковац 1919. године. — Заједничко казивање преживелих учесника лесковачког социјалистичког покрета, 1954.

Потврду да је партијска школа у Лесковцу основана 1920. и да су у њој предавачи били **Михајло Јовановић** Мика Брада и **Таса Миљковић** Паштркуља налазимо у двема изјавама ветерана радничког покрета. Први од њих додаје и **Власту Милутиновића**, професора (Писмена изјава Тодора Коцића Мурата од 13. децембра 1950. и Писмена изјава Љубе Димитријевића, недатирана — обе у збирци С. Димитријевића).

Да је ова школа радила и у јесен 1920. видимо из изјаве Саве Митића, салерског радника: „У време кад сам био одборник био сам у Партијској школи. Са мном су били Бока сарач (радио код Драгог сарача), Стева Симоновић, салерски радник и Коста Стаменковић, салерски радник. Било је око 20 ћака. Наставник је био Мика Брада“ (Писмена изјава Саве Митића од 24. септембра 1976 — збирка С. Димитријевића).

44) Рођен у Нишу 8 IX 1886. у породици железничког скретничара, завршио је нижу гимназију у Врању а учитељску школу у Алексинцу (1907).

комунистичком покрету. Научивши француски и руски језик за време свог службовања у Хомољу, пратећи нашу и страну социјалистичку литературу, он је постао један од теоријски најизграђенијих учитеља социјалдемократа у Србији пре првог светског рата, учитеља комуниста у периоду 1919—1920.⁴⁵

М. Јовановић је имао за време бављења у Лесковцу богату социјалистичку библиотеку, са бројним домаћим и руским књигама. У њој су били и руски марксистички часописи **Зарја** и **Искра**.⁴⁶ Између осталог, у њој је био и комплет листа **Раденик** који је издавао Светозар Марковић.⁴⁷

Партијска организација у Црној Трави одржала је годишњу скупштину 8. фебруара 1920, изабрала нову управу са председником Тасом Бошковићем и секретаром Јованом Цветковићем — Јованом Социјалом.⁴⁸

Пошто је у то време државна комисија за откуп и процену дувана узимала дуван по врло ниским ценама „4 до 5, највише 6 динара“ по килограму, па су произвођачи сазвали 7. марта 1920. године збор у Лесковцу „противу ове званичне државне пљачке“. Две стотине присутних произвођача донело је првоструну резолуцију (упућену преко Радничке коморе),⁴⁹ тражећи „да се одузете дуван накнадно исплати по задовољавајућим ценама“.⁵⁰

Једновремено је на истом збору обновљен „Савез производа дувана“, обновљен 5. маја 1910. са председником Михајлом Филиповићем.⁵¹ Ово је био један синдикални савез који је имао седиште у Лесковцу.⁵²

Крајем 1920. године одржан је у Лесковцу нови збор производа дувана. Тај је збор одржан 12. децембра 1920. године у кафани Тичета Костића. На њему је донета следећа резолуција:

„1. Збор тражи од Монополске Управе да иста одобри да се изабере повереник и заменик за варош Лесковац који ће продавати наш производ.

2. Збор констатује да Надзорништво Округа Врањског иде на то да произвођачи вароши Лесковац не добију свог повереника при откупу дувана.

3. Збор тражи од Монополске управе да одобри да се бира повереник и заменик за варош Лесковац при откупу дувана.

4. Збор одлучује да се резолуција одштампа преко **Радничких новина**.⁵³

Месна партијска организација у Лесковцу одржала је 7. марта 1920. своју редовну скупштину и изабрала нову управу.

Председник: Борђе Динчић и секретар: Михајло Јовановић (Мика Брајда).⁵⁴)

Предратни социјалдемократски руководећи кадрови који су се нашли на челу лесковачког радничког покрета били су оптерећени многим социјалдемократским схватањима, нису у потпуности усвајали нову изразито револуционарну политичку оријентацију покрета. Зато су неки од њих временом испали из руководства месне партијске организације.

Долазак присталица новог револуционарног курса партије на чело месне партијске организације најбоље се види из промена састава месног пар-

45) Већ 1907. године учествује у оснивању клуба учитеља-ца социјалдемократа. У првом издању овог клуба **О школи, учитељима и ученицима са социјалдемократског гледишта**. Јагодина 1910., један је од коаутора (По Милошу Јанковићу написао је део **Положај деце у данашњој породици**). Стални је плодни и квалитетни сарадник **Учитељске борбе**, органа Клуба учитеља-ца социјалдемократа (1911—1914), органа учитеља-ца социјалиста-комуниста (1919/20) и органа учитеља-ца комуниста (1920).

У оба периода сарадњује у Радничким новинама (Први напис у послератном периоду: РН 308, 30. XII 1919).

(На основу прегледа поменуте књиге, часописа, листа, рада М. Јанковића — Учионички портрети, Београд 1959, 189—190, 193—195 — и писама Даринке Јовановић упућених С. Димитријевићу — 2. V 1950 — и А. Ристићу — три писма од којих је датирено само једно: 27. I 1963).

46) Сећање С. Димитријевића који их је као гимназијалац прегледавао.

47) Овај је комплет на основу мојих информација прибавила библиотека ЦК КПЈ. Сад се налази у библиотеци Института за савремену историју.

48) Благајник Јосиф Миличић, чланови: Митко Јовић, Милан Кузмановић, Миладин Златковић; фин. контрола: Јосиф Славковић, Божило Китановић, Искрен Миладиновић — Радничке новине 51, 3. март 1920.

49) Резолуција је потписана „у име збора“ од председника Мих. Филиповића и секретара Младена Стошића.

50) Радничке новине 78, 2. април 1920.

51) Потпредседник Сотир Мијајловић, секретар Тодор Поповић, благајник Глигорије Тањић, чланови управе Василије Стаменковић, Љубица Јовановић, Агна Јовановић, надзорни одбор: Вакса Коцић, Јован Јањић, Јован Стојановић, Петар Живковић и Костадин Коцић.

52) „Централа Савеза налази се у Лесковцу — Србија — Раднички дом“ — Радничке новине, 73, 27. март 1920.

53) „Председник збора Сотир Мијајловић; секретар Петар Стевчић; оверачи: Јубица Стаменковић, Спасена Давидовић и Тодор Јанковић“ (РН 299, 17. децембар 1920).

54) Остали: благајник: Милан Станојевић; чланови управе: Рела Станковић, Тодор Коцић (Мурат) и Тодор Митић (Чекерка); финансијска контрола: Јован Дискић и Петар Стаменковић. (РН 81, 6. април 1920).

тијског руководства извршеног у марту 1920, пре Вуковарског конгреса.⁵⁵

У време када је раднички покрет Лесковца добио изразито комунистичко обележје створена је и пионирска организација која се тада звала „Будућност“. То су била деца организованих радника. Ова дечја радничка организација, створена је у Лесковцу врло рано, одмах после београдске.⁵⁶ То видимо по томе што она узима учешћа у првомајској манифестацији 1920.⁵⁷

Лесковачку дечју комунистичку групу **Будућност** водила је учитељица Даринка Јовановић, жена учитеља М. Јовановића Мике Браде, секретара лесковачке партијске организације. Група се састајала у великом дворишту у коме је био стан њихове породице или на великим доксату куће у том дворишту, у Мурца-мали, у улици која иде поред реке према фабрикама са десне стране. Даринка је ту окупљала велики број деце комунистичких породица, причала им о радничком покрету, учила их револуционарним песмама, организовала дечје игре. У тој групи био је, поред њихове деце, сина Милоша-Мише и Ђерке Вериџе, и С. Димитријевић.

Деца, чланови те групе примали су дечји лист **Будућност**, забавно-поучни лист за децу организованих радника, који је уз наслов имао цртеж уплетеног кола деце разних нација целога света и паролу „Децо радника свију земаља — загрлите се“.⁵⁸

Негде у 1919. или на почетку 1920. године створено је у Лесковцу и поверилиштво (пододбор) Савеза банкарских, трговачких и индустријских чиновника, које је 31. марта 1920. имало 14 чланова.⁵⁹

Негде у априлу 1920. Пододбор Савеза фабричких радника у Лесковцу одржао је скупштину на којој је изабрана нова управа са председником Славком Николићем.⁶⁰

У допису Управе пододбора фабричких радника из Лесковца „О положају радника и радница у фабрици прерада кудеље и лана“ од 7. јула 1920. каже се: „Писати о стању радника и радница у овом предузећу, а да се у исто време човек не згрози на оне страхоте и патње које радници у овом предузећу подносе — тешко је.“

„Наднице су толико ниске и бедне да се поред њих може умрети од глади при оваквој скupoći. Са 3, 4 и 5 динара дневно колико капиталисти плаћају радну снагу од које живе, не могу се ни хлебом подмирити раднич-

ке породице, а камо ли осталим животним потребама.“

Браћа Илићи који пласирају свој капитал у овоме предузећу, поред досадашње уобичајене пљачке коју врше над радницима, пронашли су још један метод за експлоатацију радника. Они су им дали некакав посао на „акорд“ лажући раднике да ће на тај начин више зарадити.“ Дакле, они су при-

55) Упореди саставе партијских управа изабраних 4 (17) децембра 1918, 18. маја 1919. и 7. марта 1920.

У мају 1919. из ужег месног партијског руководства испадају Таса Мильковић и Борђе Картаревић, а у марту 1920. Василије Цветковић Суруџија.

Други ће испasti из партије касније, у време преласка на илегалан рад.

Сви ће они, а и неки руководиоци из 1920. године (на пр. Милан Станојевић), почети да се удаљују од револуционарног радничког покрета у време стварања илегалне партијске организације 1924. године, коју они нису прихватили, учествујући још неко време у његовим легалним облицима рада.

56) Која „отпочиње свој рад“ 11. марта 1920 — Радничке новине 57, 9. март 1920.

57) У другим местима у унутрашњости Србије са изузетком Сmedereva, Неготина, Ниша, Чака, Прокупља и Косовске Митровице, где је тада већ постојала, она је створена тек после Вуковарског конгреса. У предлогу резолуције о организовању рада у дечјој групи **Будућност** пише: „Конгрес ставља у дужност свима организацијама, где би било најмање 20 деце, која би могла да створе групу, да се тој деци стави на расположење локал за рад а са овим и средства за осигурање овог рада“. — Радничке новине 147, 19. јуна 1920.

58) Један број овог листа, бр. 8 из септембра 1920, сачувао је С. Димитријевић, па основу чијих сећања је и приказан рад ове групе Лесковцу. На том броју стоји „Другови и другарице социјалистичке штампарије „Туцовић“ Гу Београду“ из лубави према деци и у име прилога, сложили су, отпуштали и савили овај број, потпуно бесплатно“.

Као доказ да је С. Димитријевић још као дете учествовао у дечјој комунистичкој групи **Будућност** може да послужи слика првомајске прославе 1920, објављена у Споменици радничког покрета Лесковца — на крају прве скупине слика, на њој се појављују у истом реду: М. Јовановић Мика Брада, на његовој левој страни Милан Димитријевић, онда његов син С. Димитријевић који је тада имао 8 година.

59) Гласник Савеза банкарских, трговачких и индустријских чиновника 4, 25. април 1920.

Овај синдикални савез одлучио је на свом I редовном збору 9. маја 1920. да не приступи ЦРСВЈ-у (Гласник Савеза банкарских ... бр. 5, 23. V 1920.)

Пододбор овог Савеза у Лесковцу имао је крајем октобра 1920. године 24 члана, а крајем новембра исто толико. (Гласник Савеза банкарских ... 10—11, X—XI, 1920).

60) Секретар Стева Симоновић; благајник Јелена Илић; фин. контрола: Загорка Борђевић, Даринка Тенић и Борђе Станковић. — Радничке новине, 90, 17. април 1920.

мили једну од најисцрпуљујућих форми израбљивања најамне радне снаге у занатству, рад на парче и у индустрији.

Њихова обећања „веће зараде“ демантовала је стварност. Две раднице које су радиле под акорд добиле су приликом исплате једна ,2,50 динара дневне зараде а друга 3 динара.“ При томе им нису дали да виде обрачун.

„Крвоточна, похлепна и новцима не-заситна браћа Илићи, врбују са села неквалификоване раднике, пролетаризоване сељаке, стављају их да рукују машинама, чиме они нису вични. На тај начин они смањују наднице квалифициваним и организованим радницима, а у случајевима несреща... они не дају ни паре помоћи.“ „Стога нека се не изненадију сви ти тирани и заштитници буржоазије, што је радни народ свуда па и код нас, одлучио да створи комунистичко друштвено уређење, без кога нема спаса ни слободе ниједном раднику ни сељаку ове земље.“⁶¹

У време генералног штрајка железничара, који је почeo 16. априла 1920, одржан је у читавој Србији, 21. и 22. априла 1920, дводневни генерални штрајк солидарности.

У Лесковцу је за време овог „48-сатног генералног штрајка“, како то каже један од старих лесковачких комуниста, „цела варош... била затворена и манифестиовали смо кроз варош. То је била огромна манифестација.“⁶²

Првог маја 1920. извршена је обустава рада и одржана манифестација. Пре подне је одржан јавни збор „после кога је поворка на челу са дејцјом групом кренула улицама и ишла ван вароши“ где су провели по подне. У манифестацији је узело учешћа 700 другова.⁶³

Пошто је у циркулару од 28. августа 1919. Централно партијско руководство допустило да локалне партијске организације „према својим месним приликама...“ могу учествовати у Месном одбору,⁶⁴ Месно синдикално веће у Лесковцу делегирало је два своја представника у Месни одбор („колико су места резервисале грађанске партије за радничке претставнике“), пошто је сматрало да је потребна „солидна контрола“ над његовим радом и „да смо једни ти који смо способни да је спроведемо“. Ово синдикално веће је, такође, веровало да ће моћи да утиче „при дистрибуцији намирница“ пошто је сматрало да може да иницира „извесне акције тога одбора за помоћ невољнима“. ⁶⁵

Кад је министар исхране Станишић својом депешом I бр. 5983 од 4. априла

1920. наредио, упркос оскудице која је владала, да се фирмама „Дингарац и Миленковић“ допусти извоз 20 вагона пшенице, Месни одбор и грађанство противствали су најенергичније; сазван је збор и на њему осуђен такав поступак министра „пошто је по уредби о људској и сточној храни, која је у снази и до данас није била укинута забрањено нагомилавање хране како чл. 4 те уредбе каже „у циљу шпекулације“. „Месни одбор је за своју радњу добио и санкцију среских и окружних власти“ и шпекуланти су били „кажњени 30 дана затвора и одузимањем робе.“⁶⁶

У току те акције лесковачки „организовани радници“ издали су у априлу 1920. године летак који почиње са: „Гладна лесковачка сиротиња! Христос воскресе и жито однесе. Ето тако Вам честита Ускrs ваш представник скупштине Василије — Хаци Миленковић“. У њему се раскринава „убица ваше нејачи, тај безобзирни отимач залогаја

61) Радничке новине 178, 28. јули 1920.

62) Писмена изјава Тодора Коцића Мурата од 13. XII 1950 — Збирка С. Димитријевића.

63) Радничке новине 111, 7. мај 1920; види слику у Споменици педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине, 216.

64) Види објашњење наведено у трећем делу ове напомене.

Напомињемо да је Р. Станковић пишући о томе, погрешно интерпретирао овај став „да према стварним потребама и појединачној прилици и синдикална већа у грађанском одборима“. — Р. Станковић, Једна акција Месног народног одбора у Лесковцу, Радничке новине 115, 12. мај 1920.

Одмах по објави овог написа Милош Требињац, секретар Покрајинског извршног одбора странке, дао је објашњење: „Нити је Централни, нити пак Покрајински Извршни одбор наше Партије издао и један циркулар организацијама у коме би се рекло: да наше организације могу учествовати у разним грађанским одборима. На против, у циркулару од 28. августа 1919... речено је после констатације да су месни одбори постали најстрашнија разбојничка гнезда страховите корупције и крађе“. „Због тога Извршни одбор СРПЈ (к) препоручује свима организацијама да би најбоље било да наш покрет да наши другови, чланови ових Месних одбора, иступе из њих... Остајање и даље или иступање наших другова из Месних Одбора оставља се самим организацијама да реше ово питање према својим месним приликама...“

„Из овога се јасно види да у овом циркулару, а тако исто и у свима осталим није речено да наше организације могу учествовати у разним грађанским одборима већ само у једном месном одбору. — Радничке новине 118, 15. мај 1920.

65) Радничке новине 115, 12. мај 1920.

66) Р. Станковић, Једна акција Месног одбора у Лесковцу, Радничке новине 115, 12. мај 1920. — Име и број исправљени.

ваše изнурене деце; тај упропаститељ ове вароши која га посла у Скупштину, не да брани интерес лесковачке сиротиње, већ да заступа интерес своје трговине и интересе својих ортака“ и багађење газда и посланика у време кад „глад прети овој вароши“ и позвали сиротињу лесковачку да спречи овај извоз пшенице.⁶⁷

У току дискусије пред Други конгрес новостворене револуционарне радничке партије СРПЈ (к), вођене на стражницама **Радничких новина** између до-следног револуционарног крила у покрету и опортунистичке центрумашке струје у њему, наступио је и М. Јовановић Мика Брада са својим чланком **Марксизам и догматизам**⁶⁸, опредељујући се за становиште комуниста које су у овој борби заступали Ж. Јовановић, С. Марковић и Ф. Филиповић.

То је био једини дискутант из месне партијске организације у Лесковцу.

Делегати лесковачке партијске организације на II Вуковарском конгресу партије били су: Михајло М. Јовановић Мика Брада и Милан Станојевић.⁶⁹

Сачувана је и делегатска карта М. Јовановића, чији факсимил доносимо и на којој стоји да је он делегат лесковачке партијске организације.⁷⁰

Други конгрес Комунистичке партије Југославије одржан је у Вуковару 20—24. јуна 1920. На том конгресу Комунистичка партија Југославије добила је своје име, прихватила изразито комунистички програм и статут, изабрала компактно комунистичко руководство и оформила се у праву револуционарну партију, суштински различиту од стarih социјалдемократских партија из којих је настала, па и од саме СРПЈ (к) као почетне етапе у њеном развитку.⁷¹

У време када је читав раднички покрет у нашој земљи добио отворено комунистичко обележје и оформио се као такав, средином 1920. године, М. Јовановић Мика Брада постаје секретар

67) Овај летак, који је написао Ј. Дискић (по његовом казивању) уступили смо Народном музеју у Лесковцу (Архив музеја, Инв. бр. 8) и објавили у Споменици педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине, 357—358.

68) Радничке новине 146, 18. јуни 1920.

69) РН 143, 15. VI 1920. У извору стоји: „Милан Спасојевић“, што је погрешно. Ова исправна имена налазимо и у изјавама Тодора Коцића Мурата од 13. XII 1950; и Милана Станојевића од 23. XII 1950, обе у збирци С. Димитријевића.

70) Напомињемо да на основу упутства Централног секретаријата СРПЈ (к) упуће-

ног свима партијским организацијама „Организације до 100 чланова бирају једног делегата, од 100—200, два делегата од 200—300, три делегата, а потом на сваких 200 чланова по једног делегата“ (РН, 5. VI 1920), што значи да је месна партијска организација која је слала два делегата имала 100—200 чланова.

Према томе сасвим је нереална фантастична цифра од 1000 партијских чланова у Лесковцу који се јавља код Д. Кулића.

Д. Кулић је у својој књизи о комунистичкој општини у Лесковцу начинио **праву збруку**. По њему је лесковачка партијска организација, која је имала „близу хиљаду чланова“ (**нетачно**), упутила као једног од два делегата на Вуковарски конгрес Косту Стевановића Ерсеновског (**нетачно**); онда долази „Општи збор чланова партије на коме је као делегат Коста Стевановић Ерсеновски упознао чланство са одлукама Вуковарског конгреса“ (**нетачно**), па онда „после Вуковарског конгреса, половином 1920. године за секретара месне организације КПЈ у Лесковцу изабран је Мика Јовановић Брада“ (**нетачно**) — он је изабран на ту дужност још 7. марта 1920. много пре Вуковарског конгреса) „који је као учитељ непосредно пре конгреса службено премештен у Лесковац“ (**нетачно**) — у напомени на истој страни стоји да је он премештен 1919. итд. (Д. Кулић, Комунистичка општина у Лесковцу 1920—1921, **Друго, допуњено издање**, Лесковац, 1970, 20—22).

Од свих побројаних грешака Д. Кулић има извесно покриће само за 1000 чланова које помиње и Ј. Дискић на два места у магнетофонском снимку разговора са Д. Кулићем 1960 (Иbid 110, 111).

Ту цифру од 1000 чланова први је лансирао сам Д. Кулић. (Д. Кулић, Комунистичка општина, прво издање, Лесковац 1963, 18; Исти аутор, Од октобра ..., 42. Так касније, када је била оспоравана, она се појавила у поменутом магнетофонском забележеном разговору са Ј. Дискићем који је Д. Кулић, како он то каже, водио 1960. Карактеристично је да се овај податак о 1000 чланова појављује само у том разговору вођеном од стране Д. Кулића, њега нема ни у једној другој усменој или објављеној изјави Ј. Дискића (а таквих има 7). Ни у једном од радова осталих аутора заснованих на казивањима Ј. Дискића, на пр. Петра Митића, Х. Ракића, С. Валчића, С. Димитријевића и др.

Сам магнетофонски снимак поменутог разговора нисмо нашли ни у Лесковачкој општини ни у Народном музеју у Лесковцу нашто нас Д. Кулић упућује (Д. Кулић, Комунистичка општина, 9, 31, 47, 55, 64, 71).

У другом случају, проглашењу Косте Стевановића Ерсеновског за делегата лесковачке партијске организације на Вуковарском конгресу, Д. Кулић испољава крајњу некритичност, пошто зна за податак из Радничких новина, а ипак приhvата некакву изјаву Ј. Дискића из 1962 (Д. Кулић, Од Октобра ... 42 и 46—47, нап. 27).

71) Напомињемо да је у централној партијској већији, изабрано на овом конгресу, ушао и један предратни лесковачки социјалиста, који је тада живео у Скопљу — Душан Цекић, као једини представник Македоније (Радничке новине 156, 1. VII 1920). Он је ушао у Централни извршни одбор (Радничке новине 158, 3. јули 1920).

— председник „Организације учитеља комуниста Југославије“.⁷²

На општинским изборима расписаним за 22. август 1920. у Србији (са Македонијом) учествовала је и Комунистичка партија Југославије.

О учешћу Комунистичке партије на општинским изборима било је одлучено још почетком 1920. године прихватњем од стране Извршног одбора СРПЈ (к) **Руководних начела у општинским изборима**, која су дала основне оквире садржаја и циљева изборне акције и општинске политике партије.⁷³

Ови су ставови били допуњени тезама Коминтерне о револуционарном парламентаризму^{73a} које су биле у складу са читавом дотадашњом изборном политиком партије.⁷⁴

КПЈ ступила је у ову изборну борбу „са својим пуним програмом за комунизам“ што је објављено у **Радничким новинама**.

Том приликом је наглашено: „Изборна борба свакако не спада у револуционарне акције маса, али **револуционарно комунистички употребљавана она може и треба да послужи револуционаришу широких слојева радног народа**“.

Партија није прихватила тадашњу општину као форум пролетерске власти, већ само као пролазну базу у борби за њу.

Радничке новине пишу:

„У рукама комунистичке партије општине треба да постану огњишта комунистичке пропаганде и револуционарне делатности, ћелије за будућу организацију државе“.

Зато се и каже:

„У случају освајања појединачних општина, комунистички одборници дужни су себе и даље сматрати простим војницима Партије и радити апсолутно у духу њених упутстава“.

„Освајање општина и искоришћавање учињених освајања сходно крајњем циљу — То су пароле са којим комунистичка партија улази у ове изборе“.⁷⁵

У смислу ових упутстава издат је у Лесковцу у августу 1920. изборни листак: **Спас света лежи у комунизму**, у коме после осврта на политику власника и капиталиста стоји:

„Пролетаријат као авангарда радног народа из свег гласа позива све оне који од оваквог стања пате, да нам приђу и помогну га, да се од власника и капиталиста силом одузме власт, па да се по систему Руских Совјета уреди друштво у **Федеративну комунистичку републику** у којој неће бити политичког и економског ропства као данас“.⁷⁶

У Лесковцу је месна партијска организација истакла своју кандидатску листу на чијем је челу био бивши терзијски радник Јован Дискић, тада трговац.

На ове општинске изборе поред комунистичке листе биле су истакнуте још две грађанске листе, листа Радикалске партије са Михајлом Мичетом Баба-Милкићем на челу и листа Демократске партије са Миланом Поп Димитрићем Какинанцем на челу.⁷⁷

Свака листа поред свог кандидата за председника имала је и три кандидата за кметове и 36 кандидата за одборнике.

Листа која би победила добијала је поред председника, три кмета и 24 одборника, док је осталих 12 одборника узимано са побеђених листа, пропорционално броју добијених гласова.

У предизборном периоду власти су интервенисале на све начине да би умањили комунистичку изборну агитацију. Тако, на пр. у Лесковцу су у том циљу позивали на вежбу „све од реда и у маси нарочито функционере и то под поверијивим бројем“ мада знамо „да су они који припадају трећем позиву, општински одборници и обвезници који су били на солунском фронту ослобођени вежбе“. Тако је лесковачка партијска организација била принуђена да 25.

72) М. Јовановић је изабран на ту дужност на VII скупштини учитеља комуниста из целе Југославије одржаној 16. јула 1920 (Учитељска борба бр. 10, јуни 1920; бр. 1—2, септембар—октобар 1920, 28 и 30).

У тој функцији он се обраћа Учитељима комунистима Југославије (РН 206, 29. VIII 1920 — једини потпис: „претседник-секретар организације учитеља комуниста Југославије Мих. М. Јовановић, Лесковац августа 1920 — па свим осталим је потписан као секретар ове организације; РН 234, и 244, 1. и 13. X 1920; Учитељска борба бр. 1—2, 3 и 4 септембар—октобар, 50—52, новембар 1920, 37—40 и децембар 1920, 40; Учитељима комунистима Србије и Мајданоније (РН 236, 3. XI 1920; Учитељска борба бр. 4. децембар 1920, 39—40); Учитељима комунистима (Раднички лист, Нови Сад 72, 4. XI 1920.)

73) Радничке новине 4, 4, I 1920.

73a) Радничке новине 142, 14. VI 1920.

74) Ове су тезе у извесном облику ушли и у нов програм партије као његов VII одјељак. — Одлуке II конгреса КПЈ, 11—12.

75) Уводник: Наша партија у изборима, РН 187, 7. VIII 1920.

76) Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковаца и околине 1903—1953, Лесковац 1954, 347.

77) Плакат управе месне организације Комунистичке партије чији је текст објављен у Споменици педесетогодишњице радничког покрета, 362.

јуна 1920. упути протестни телеграм Радничким новинама.⁷⁸

У току ове изборне кампање за општинске изборе у лето 1920. године, на позив Извршног одбора Централног радничког синдикалног већа Југославије одржавани су у целој земљи зборови за одбрану осмочасовног радног дана. Такав збор сазван од Месног синдикалног већа одржан је и у Лесковцу 11. јула 1920.⁷⁹

Нови велики предизборни збор, јавни збор против рата одржан је на позив Извршног одбора КПЈ у Лесковцу 25. јула 1920, на коме се наступило „против изазивача рата; капиталиста, милитараца и империјалиста Италије и Југославије“, у име сиромашних и потлачених, удовица које су изгубиле своје хранитеље, инвалида који су изгубили своје здравље у прошлим ратовима, мајки, сестара и жена „које имате још милих и драгих“. Осам стотина лесковачких радника присутних на том збору усвојили су резолуцију против рата.⁸⁰

Сличан збор одржан је и у Власотинцу.

Збор је био „сајно посећен“ а после реферата „примљена је једнодушно“ антиратна резолуција.⁸¹

О тој агитацији Ј. Дискић каже: „Ми смо том приликом извршили велику агитацију, ми смо ушли у масе, држали смо зборове, конференције, митинге, предавања, објављивали радничким масама да оне имају право на боли живот“.

Јасно је да изборна агитација није вршена само на основу општих политичких захтева радничке класе. Она је морала да захвати и многа локална питања. Уз то ова је агитација била нужно везана за локалне лесковачке тешкотије, за комуналне проблеме самог Лесковаца.

О томе Ј. Дискић каже: „Ми нисмо ушли у те изборе са обманама и лажним обећањима, како то чине буржоаске партије, ми смо ишли са програмом да помогнемо радничкој класи, сиротињи и нашем заосталом граду да у борби присилимо лесковачке газде, фабриканте, банкаре и зеленаше да од својих великих богатства уступе реалан део зараде радницима. Ми смо изнели шта граду недостаје“.⁸²

При томе треба нагласити да су лесковачки социјалисти још 1914. године разрадили ово питање.⁸³

Овај је комунални програм у новим политичким приликама очевидно био прилагођен захтевима изнетим у Руко-

водним начелима и на Вуковарском конгресу.

У изборном плакату који је издала Управа месне организације Комунистичке партије средином августа 1920. стоји: „Гласачи! Спасавајте општину! Дајте општину комунистима!“

„У овој општини од њеног ослобођења од Турака владали су напредњаци, либерали, самосталци и фузионаци, а једно време био је и указни претседник. Сви они мењали су се и поново враћали, али нико од њих није извршио ништа конкретно. Ствари су у општини и око општине ишли наопако. Радило се као и за време Турака: ћубре се бацало на улицу, цркотине се бацале на сред чаршије, по шарошм блато и ћубре до колена, калдрма разривена, варошки нужници не очишћени... у вароши свеопшти неред а у општини свеопшти нерад. Општина је била једна обична лагарија и дембелана, док најпосле није претворена у кош за чување кукуруза. У извесном смислу радило се и горе него под Турцима. Док су били Турци варош је имала обилату пијаћу воду и јавна и домаћа купатила. Наше политичке општинске управе затицале су изворе пијаћих вода из тога времена и сада немамо ниједне чесме, ниједног бунара, ниједног извора, а ето њихови се трагови виде под Хисаром, код стрелишта, у Кулини и на другим местима — место здраве воде сада пијемо воду из прљавог ветерничког песка, а не стигнемо да се по једном у години окупамо јер су стара купатила уништена а нових немамо. Сви смо прљави, сви смрдимо и цела варош смрди. Погледајте на корито Ветернице, на Рупе, на ста-

78) Предизборна хајка против комуниста, Радничке новине 178, 27. јуни 1920.

79) Са овог збора је послат телеграм, потписан „Синдикално веће“ у коме „лесковачки пролетаријат шаље изразе своје пуне солидарности у акцијама које југословенском пролетаријату предстоје за заштиту својих права, узвикујући: Живела комунистичка борба!“ (РН 166, 14. јули 1920).

80) Телеграм Радничким повинама који се завршава „Доле са ратовима“ потписао је секретар Мичић. — Радничке новине 175 и 178, 24. и 28. јули 1920.

81) Радничке новине 183, 3. август 1920.

82) Магнетофонски снимак разговора са Ј. Дискићем — Д. Кулић, Комунистичка општина, Лесковац 1970, 106 и 107.

83) Види брошуру **Социјалисте у општини** чији је један део објављен у књижици С. Димитријевић, Грађа за проучавање Лесковаца и околине св. 1, Лесковац 1952, 6—7, а други у Споменици педесетогодишњици радничког покрета Лесковаца и околине, 239—244, факсимил насловне странице међу сликама.

нични крај, на цигањске мале! Чиме се можете поносити што сте грађани ове вароши? — Бубретом, баруштинама, калјугом, смрадом.

„Никада у овој општини није био заступљен какав било програм рада. Једни нису ништа радили, седели су у општини, пили кафе и проводили време од ручка до вечере. Други су се наслаживали што им је сујета задовољена и изигравали су власт као на позорници. Трећи су ову прилику употребили, да се што више својим противницима освете. Било је и таквих, који су на рачун општине поправљали своје оронуло имовно стање. А сви из реда били су само измеђари и полицијски пандури на једној страни а демагози и политичке варалице на другој страни.“

„Ово је бледа или верна слика стања у нашој општини од ослобођења од Турака до ових ратова. За овим је настало једно страшно време. Ратовали смо прво са Турсцима, па са Бугарима и најзад са Албанијом. То је Балкански рат као увод у један много већи и много страшнији, европски рат који се напослетку претвори у Светски рат. Ту смо ратовали са Бугарима, Аустријанцима, Маџарима, Немцима и Турцима, па смо доживели и ту судбину да ратујемо и са Русима, а да не помињемо Албанију с којом сукоби никако не престају ни данас и Италију са којом се такође нисмо изравњали и стојимо на ратној нози. Скоро ће бити читава деценија како је народ бачен на муке због ратова и ратних недаћа. У низу грозних жртава изгубљено је милион и по живота, остало је пет стотина хиљада сирочади, створено је око 300 хиљада инвалида, упропашћена сва народна имовина и производња, народ је задужен са 12 милијарди и има 4 милијарде годишњег буџета. И друштво и држава и општина руинирани су и бачени у једно неизвесно стање ако се и надаље покуша владати, као што се до данас то чинило.“

„После толиких жртава и страдања народ је позван да гласа за нове општинске часнике. Сада у идућу недељу видеће се резултати тога, видеће се да ли народ жели да и даље ратује и гине или хоће мир, да ли жели да робује или хоће слободу, да ли жели да гладује или хоће да је сит. У идућу недељу гласачке масе показаће да ли желе рат, ропство и глад, куда води досадашња политика, или желе мир, слободу и благостање за што се бори Комунистичка партија. Према томе у идућу недељу неће се гласати за Јанка и Марка већ за програм буржоазије и власника на је...“

ној и за програм радничке партије на другој страни.“⁸⁴

И у току ове предизборне борбе, лесковачка буржоазија наступала је на свој уобичајени начин. Јован Дискић каже: „Буржоазија, нарочито банкарски кругови су били тако моћни и снажни, и они су условљавали: ти ћеш добити кредит, ако гласаш за нашу партију. Непосредно уочи избора вршили су притисак на занатлије и све потчињене њима да морају дати свој глас сутра за њих, јер им дају и локале и кредите и сировине и стамбене просторије — дају им, е сада би они требали дати за њих гласове. Када се дода да су они куповали гласаче, а куповали су их на један безобразан начин, на тај начин што су им половину стодинарке давали уочи избора, ако добију сутра дају другу половину те банкноте.“⁸⁵

Говорећи о самим изборима Ј. Дискић каже да су за време самих избора „радници долазили на изборе у групама са заставама“.⁸⁶

На општинским изборима, одржаним 22. августа 1920, Комунистичка партија Југославије однела је у Лесковцу велику победу добивши апсолутну већину гласова.

Радничке новине објавиле су изборне резултате у специјалном црвено штампаном броју под крупним насловом „Тријумф комунизма у Србији и Мајдану“. У њему се каже „Све највеће вароши у Србији и Мајдану паде су у руке комуниста. На челу њиховом стоји поносно црвени Београд са својом комуном“. „Живеле варошке комуне: [у] Нишу, Крагујевцу, Ваљеву, Шапцу, Лесковцу, Пироту, Ужицу, Велесу, Прилепу, Баковици, Куманову, Убу, Лешници, Чукарици!“⁸⁷

У телеграму лесковачке партијске организације стоји: „са апсолутном већином од 1160 гласова узесмо општину“⁸⁸.

84) Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковаца и околине, Лесковац 1954, 361—362.

85) Магнетофонски снимак разговора са Ј. Дискићем — Д. Кулић, Комунистичка општина, Лесковац 1970, 109.

86) Ј. Дискић, Сећање на комунистичку општину 1920, Победа на изборима, Наша реч, 20. IV 1959.

87) Радничке новине 201, 24. август 1920. Честитке Црвеном Београду послали су и комунисти из Власотинца — Радничке новине 203, 26 август 1920.

88) Радничке новине 201, 24. август 1920; Социјалистичка Зора, Скопље, 64, 25. VII 1920.

Тада су радикали добили 373, а демократи 666 гласова.⁸⁹

Посебан значај ове изборне победе лежи у томе што је она освојена у време кад је КПЈ наступила у Лесковцу са

револуционарним програмом и комунистичким паролама.⁹⁰

Тада су комунисти добили у следећим градовима **апсолутну већину гласова:**⁹¹

Ред. бр.	М е с т о	Број ком. гласова	Број гласова осталих партија	Укупно гласова	Процентуални удео ком. гласова у укупном броју гласова	Број становника по попису од 31. I 1921.	Процентуални удео ком. гласова у укупном броју становника
1.	Пирот	904	608	1512	59,8%	10.458	8,64
2.	Уб	89	81	170	52,4%	940	8,51
3.	Лесковац	1160	1139	2299	50,5%	13.702	8,47
4.	Ужице	353	273	626	56,4%	4.894	7,21
5.	Чукарица	82	66	148	55,4%	1.521	5,39
6.	Ниш	1327	889	2216	59,7%	25.109	5,28
Релативну већину гласова добили су:							
7.	Шабац	538	699	1237	43,5%	9.231	5,82
8.	Крагујевац	805	1165	1970	40,9%	15.643	5,15
9.	Ваљево	480	700	1180	40,7%	9.757	4,92
10.	Београд	3628	6811	10439	34,8%	111.739	3,25

То значи да је број присталица комунистичких идеја у целокупном становништву градова у Србији био релативно највећи у Пироту, Убу и Лесковцу.⁹²

Тада су комунисти освојили лесковачку општину добивши председника, три кмета и 24 одборника од укупно 36.⁹³

89) Све три бројке налазимо у: Правди бр. 168, 29. VII 1920; Демократији бр. 355, 5. IX 1920.

90) Види летак: **Спас света лежи у комизму** — Текст испред напомене 76. Напомињемо да је **услед једне моје грешке** у брошуре С. Димитријевића, Тако је некад било, стр. 17, објављен податак да су комунисти добили на општинским изборима 1920. године 1.151 од 1.898 гласова (овај се број односи у ствари на изборе за Уставотворну скupштину од 28. новембра 1920). **Taj se податак касније јавља у многим изјавама савременика**, као и у књигама и написима који говоре о општинским изборима у Лесковцу 1920. године писаним на основу таквих изјава и наведене брошуре.

У томе лежи велика опасност објављивања сваког погрешног или некритички унетог податка. Он се после тога репродукује у каснијим радовима и чланцима и тиме дојија карактер некаквог сигурног податка.

То нас је нагонило да се критички осврнемо на неке крупније нетачне податке који се јављају у литератури, док смо ћутке пре-лазили преко многих других грешака, приказујући само оно што се догодило.

91) Подаци узети из Радничких новина бр. 201—203 од 24—26. августа 1920; крагујевачког Радника од 28. августа 1920. и Правде 168, 29. VIII 1920.

За Лешницу и Баковицу нисмо нашли податке каква је већина била.

92) Те године је, на поновним изборима одржаним 24. X 1920, лесковачки социјалиста Коста Стевановић Ерсеновски изабран за комунистичког председника скопске општине „огромном већином“. Комунисти су тада добили апсолутну већину 1617:1171 гласова — РН 13, 26. III 1933.

Исте бројке: О. Иваноски, Скопската комунистичка општина, Сепарат из Гласника на Институт за национална историја, бр. 2, год. III, Скопље 1960, 38. Касније је отишao у центрумаше и реформисте. Умро је у ноћи између 14. и 15. марта 1933.

93) Ј. Дискић, Сећање на 1920, Комунистичка општина, Наша реч 41, 10. X 1959.

На комунистичкој листи **Ј. Дискића** која је освојила општину у Лесковцу била су три кмета: **Милан Станојевић**, трговац; **Светозар Тасић**, брашнар, и **Реља Станковић**, стolarски радник. Што се тиче 24 изабрана одборника, досад смо утврдили да су то сигурно били: 1. Тодор Поповић, кројач; 2. Борђе Картаревић, млинарски радник; 3. Драгољуб Цветковић Драги Социјал, продајац радничке штампе; 4. Тодор Живковић Безарђан, бакалин; 5. Сава Митић, салер; 6. Владајко Радосављевић, млинарски радник; 7. Коста Стојановић-Тичић, берберин; 8. Глигорије Стојановић-Тичић, кројачки радник; 9. Василије Цветковић Сурчија, кројач; 10. Борђе Јањић, брашнар итд.

(Утврђивање имена одборника извршили смо на основу података једногласно потврђених на колективним састанцима свих превижелих учесника које сам окупио у време рада на књизи Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине издатој 1954; затим писмене изјаве Т. Живковића од 26. XII 1950, писмене изјаве С. Митића — обе у збирци С. Димитријевића и Социјали-

Погледајмо како је радни народ Лесковца примио ову велику победу радничке класе и Комунистичке партије Југославије, а како је на то реагирала лесковачка буржоазија.

По казивању Ј. Дискића, „победа на изборима претворила се у опште народно весеље. После саопштења резултата одржан је велики митинг у летњој бази хотела **Круна**.

„Док су се на Радничком дому вијориле црвене заставе и водило велико коло на пијаци, колоне радника кренуле су улицама Лесковца, певајући радничке песме.

„Жандармерија и полиција биле су у приправности и чекале да за најмању ситницу употребе оружје.

„И ако су се радници касно у ноћ разишли у највећем реду и миру, представници лесковачке чаршије нашли су за потребно да се удаље из града, како би и на тај начин компромитовале прву комунистичку општинску управу.“⁹⁴

На другој страни, „наша изборна победа запрепастила је лесковачку буржоазију да су се те вечери многи богатији склонили, побегли из града, бојећи се неког нереда. Неки од њих, којима је била нечиста савест пронели су глас да ће их те ноћи радници напasti“.⁹⁵

Задржимо се на броју гласова које су комунисти добили у сеоским општинама.

Из података објављених у буржоаској штампи видимо сва места где су се комунисти кандидовали и број гласова које су добили:⁹⁶

Општина	КОМУНИСТИ	ДЕМОКРАТИ	РАДИКАЛИ	РЕПУБЛИКАНИЦИ	НЕУРАНЦИ	ПРАЗНА КУТИЈА	СВЕГА
Шишава	87	250	—	—	—	—	337
Црна Трава	15	96	49	—	—	—	160
Срез власотиначки	102	2842	1089	—	557	6	4593
Лебане	31	162	470	—	—	—	663
Бучумет	86	203	—	—	—	—	289
Косанчић	31	226	284	—	—	—	541
Реткоцер	25	144	—	—	—	—	169
Туларе	—	—	88	—	—	109	197
Срез јабланички	173	3031	1890	102	—	211	5407

стичких радничких новина бр. 270, 11. XII 1921.

При томе нисмо користили податке Д. Кулића из књиге Комунистичка општина у Лесковцу 1920—1921, Лесковац, 1970, пошто су сасвим непоузданы. Тако на пр. Д. Кулић убраја међу одборнике лесковачке комунистичке општине: Косту Стевановића Ерсеновског који ју то време живи у Скопљу; Тодора Чакширановића, који је умро 1915. — чији је некролог објављен у Радничким новинама (податак који су потврдили преживели учесници радничког покрета године 1954.) итд.

94) Ј. Дискић, Сећање на комунистичку општину 1920, Победа на изборима, Наша реч, 20. IV 1959.

Другом приликом, у једном свом одушевљеном причању, Ј. Дискић каже: у граду на једној страни „међу радницима, после објављених изборних резултата, настало је неописиво весеље, било их је који су плакали од радости, са свих страна појавила се музика играло се и певало. Одржан је велики митинг, где су масе света манифестиовале победу радничке класе. На великому митингу носилац листе захвалио се бирачима па поверење и обећао у име свих изабраних другова, да ће у општинском одбору радити на остварењу програма, за добробит града и народа у Лесковцу. Раднички дом је био ис-

кићен заставама и цвећем. Весеље није престајало три дана и три ноћи.“

95) Магнетофонски снимак разговора са Ј. Дискићем — Д. Кулић, Комунистичка општина, Лесковац 1970, 107.

У трећем свом опису овог радничког весеља Ј. Дискић је нешто умеренији и реалнији.

Он пише: „После објављивања резултата избора и победе комунистичке партије настало је неописиво народно весеље које је трајало целе ноћи и сутрадан.

На Радничком дому преко целе недеље виле су се многобројне заставе окићене цвећем“ (Ј. Дискић, Сећање на 1920. годину, Комунистичка општина, Наша реч, 41, 10. X 1925).

Д. Кулић наводи, вероватно по казивању Ј. Дискића, да један од познатих лесковачких газда Таса Митровић, колонијални трговац „кад је чуо да су комунисти победили из страха побегао је у Врањску Бању. Он се у Лесковац није вратио док претходно телефоном није проверио „Је ли све мирно у Лесковцу?“ Пошто је обавештен да је у Лесковцу ред и мир, Митровић се вратио кући“ (Д. Кулић, Комунистичка општина, Лесковац 1970, 46).

Овог се догађаја сећа и С. Димитријевић, пошто се о томе доста причало у то време и касније.

96) Демократија 355, 5. IX 1920.

Тада је објављено да ће се у општини туларској где републиканска листа није би-

По свему изгледа да су комунисти тада освојили и општину у Турековцу.⁹⁷

Да су тада комунисти добили и општину у Турековцу види се и из изјаве Мије Стевановића из Белановца који пише: „Мој отац Драгутин Стевановић зв. „Драга“ био је изабран за комунистичког кмета у селу Белановцу. Председник је био из Турековца из породице баба Анђине. Тада је село Белановце било у општини Турековачкој“⁹⁸.

На то указују и подаци грађанске штампе из којих се види да су комунисти, поред Лесковца, освојили још једну сеоску општину у срезу лесковачком.⁹⁹

Одмах иза ових избора 12. септембра 1920, партијска организација у Власотинцу одржала је ванредну скупштину и изабрала нову управу са председником Гаврилом Живковићем и секретаром Драгољубом Динкићем.¹⁰⁰

Погледајмо како су комунисти преузели управу над лесковачком општином.

По казивању Ј. Дискића, „већ на првој седници одбора приликом конституисања, дошли смо у сукоб са полицијом. Радило се о полагању заклетве. Нисмо хтели да прихватимо њен текст, а нарочито оно о верности краљу.

Уместо тога дали смо изјаве загарантоване нашом чашћу, да ћемо верно служити народу, штитити и бранити његове интересе...“

„... После тога очекивали смо ре-пресалије полиције, евентуална хапшења и растурања нове општинске управе. Али ништа се није догодило. Изгледа да је полиција добила директиве да чека други, погоднији тренутак“.¹⁰¹

На првом радном заседању општинског одбора комунистичка општинска управа је наступила са детаљно разрађеним планом општинске делатности.¹⁰²

Десетог и једанаестог септембра 1920, делегати свих општинских комунистичких управа и одборничких група из Србије и Македоније одржали су у Београду

ла потврђена, а празна кутија добила већину, одржати поновни избори (Република 148, 25. VIII 1920).

Подаци за сеоске општине среза лесковачког су неисправни, пошто укупан број комунистичких гласова (1511) је за 200 гласова већи од појединачних података. Уз то се не појављује сеоска општина у којој су комунисти имали већину. Зато ове податке дносимо са резервом. По њима су добили:

Општина	комунисти	демократи	радикали	земљорадничка слога	неутралци	свега
Лесковац	1160	666	373	—	—	2199
Турековце	49(?)	323	—	—	—	327
Ораовица	72	98	—	—	47	217
Мирошевце	30	188	278	—	—	496
Стројковице	—	124	122	—	—	246
Губеревце	—	249	170	—	—	419
срез лесковачки	1511	4094	2970	99	210	8884

(Демократија 355, 5. IX 1920)

97) Одлука бр. 22 Окружног одбора округа врањског о постављању привремених општинских управа, коју наводимо у поглављу **Раднички покрет у 1921-ој** када говоримо о судбини лесковачке комунистичке општине, помиње поред Лесковаца, Турековце, Стројковце и Губеревце.

98) „Чини ми се да је овај претседник из Турековца био и на једној посланичкој комунистичкој листи“ (Писмена изјава Димитрија Стевановића Мије од 5. X 1977. — Збирка С. Димитријевића.

99) О томе да су комунисти освојили у срезу лесковачком две општине пишу: Демократија 348, 28. VIII 1920; Самоуправа 153, 9. IX 1920.

О томе да су комунисти освојили две општине у окружу врањском пишу: Самоуправа 142, 27. VIII 1920; Демократија 347, 27. VIII 1920; Демократија 355, 5. IX 1920.

Задржимо се на тврдњи Ј. Јовића да су на овим општинским изборима комунисти добили у Власотинцу једног кмета и десет одборника.

Он пише: „Сви чланови управе (партијске организације) изабрани су за одборнике (њих десет), а Трајко Великић за кмета“ — Наша реч, 17. јули 1964.

У **Политици** стоји да су општину у Власотинцу освојили либерали (Политика, 24. VIII 1920).

У листу **Самоуправа** да је самосталце победила „грађанска листа где су и радикали“ (Самоуправа 140, 25. VIII 1920).

У листу **Демократија** стоји: да су у општини власотиначкој демократи добили 345, а неутралци 444 гласа (Демократија 355 5. IX 1920).

Објашњење смо нашли у листу **Правда** где стоји да су у Власотинцу демократи добили 345 гласова а спор. (азум) дем. (ократа), рад. (икала) и соп. (ијалиста) 444.“

Дакле, једна група чланова КПЈ на челу са Т. Великићем, тадашњим председником партијске организације у Власотинцу (изабрано 27. VII 1919) централашки оријентирана склопила је противно директивама партијског руководства изборни споразум са буржоазијом и самим тим отпала од комунистичког покрета.

У новој партијској управи изабраној одмах после ових избора они се више не налазе.

100) Благајник: Ранђел Бикић; чланови управе: Мирко Давинић, Лазар Живковић, Драгутин Џенић и Александар Велић, — Радничке новине 227, 23. септембар 1920.

101) Ј. Дискић, Сећање на комунистичку општину 1920. Победа на изборима, Наша реч, 20. IV 1959.

102) Већ „на првој седници општинског одбора комунисти су наступили са својим

граду конференцију, на којој се претрепало „шта се све може учинити у буржоаској општини уоквиреној у њихове позитивне законе за пролетаријат и широке народне слојеве. Затим се је прешло на детаљно излагање сваког места и конкретне и практичне предлоге за свако место.“¹⁰³

Том приликом су поново усвојена Практична упутства за рад комунистичких представника у општинама.¹⁰⁴

Да је комунистички покрет у Лесковцу имао велики замах у јесен 1920. године, говоре и подаци команде III армијске области у Скопљу, почетком октобра 1920. године, о комунизму на територији Моравске дивизије. У њима се каже: „Пирот, Лесковац, Куманово, Велес, постали су центри одакле се проповеда рушење државе и увођење новог поретка.”¹⁰⁵

Окршаји са владајућом класом и режимом настављени су и у периоду који је следио освајању лесковачке општине од стране комуниста.

У серији зборова који су у читавој земљи одржани против пројекта Уредбе „О раду и реду“, а за одбрану права штрајка, одржан је и у Лесковцу такав збор.¹⁰⁶

Сачуван је летак који је позивао раднике на овај **Протестни збор** против припремљеног напада владе на право штрајка, одржан 3. X 1920. у башти хотела **Круна** на којој је имала да се донесе одговарајућа резолуција.¹⁰⁷

На крају ове акције Централно синдикално руководство поднело је 18. октобра 1920. представку министарству социјалне политике у истом смислу.

У њој се, између осталог, да би се оправдало право на штрајк, даје анализа положаја радничке класе у то време.

У то су доба лесковачки обућарски радници имали:

	1914.	1920.
највеће наднице	3 дин.	26 дин.
средње наднице	2 дин.	17 дин.
најмање наднице	1,50 дин.	6 дин.

Истовремено цене намирница, у најближем месту за које су оне дате, у Нишу биле су:

намирница	1914.	1920.
1 кг хлеба	0,40	дин. 3.— дин.
1 кг говедине	1.—	10.—
1 кг масти	1,60	14.—
1 лит. млечка	0,40	2.—
1 кг цр. хлеба	0,15	1,50
1 кг пасуља	0,40	4.—
1 кг ћеђера	1,20	24.—

1 кг соли	0,30	2.—
1 лит. петрол.	0,80	10.—
1 метар дрва	12.—	100.—
Збир	18,25	170,50

Док су животни трошкови¹⁰⁹ порасли за преко 9 пута, наднице обућарских радника порасле су само

код највећих
код средњих
код најмањих

што показује да је положај слабо плаћених радника био неподношљив.

Истовремено видимо да су наднице фабричких радника у Лесковицу износиле¹⁰

	јуни	април
	1914.	1920.
највећа мушка	дин.	дин.
највећа женска	2,20	30.—
највећа дечја	2.—	24.—
	0,80	3,50
средња мушка	1,60	24.—
средња женска	1,50	20.—
средња дечја	0,60	3.—
најмања мушка	1.—	20.—
најмања женска	0,90	16.—
најмања дечја	0,50	—

Посебно тежак био је положај радника фабрике штофа и сукна фирме „Јовановић, Поповић и комп.“ у Грделици.

програмом рада“ (Ј. Дискић, Сећање на 1920. године, Комунистичка општина, Наша реч 41, 10. X 1959).

103) Председник конференције био је Павле Павловић, а први референт Сима Марковић. Затим су говорили Филип Филиповић и Живко Јовановић (Социјалистичка зора 82, 22. септембар 1920).

104) Радничке новине 230, 26. IX 1920.

105) Војноисторијски институт, Поп. II
4/3, К 61, I/2, акт команде Треће армијске
области у Скопљу од 9. X 1920. — И. Катар-
цијев, КПЈ во Македонија до Обзнатата,

— 1961, 178. 240—8 X 1920

106) Радничке новине 240, 8. X 1920.
 107) Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковица и околине, 365—6.
 108) Радничке новине 254, 24. октобар 1920.

Напомињемо да се у раду М. Миленковића (Синдикални..., стр. 30) ови подаци о лесковачким обућарским радницима погрешно везују за опанчарске раднике.

109) Обрачунавани грубо без коефициентната потрошње.

110) Радничке новине 254, 24. октобар
1920.

„У овој фабрици ради око 180 радника и радница. Радно време почиње од 6 часова изјутра и траје до 5 часова по подне. Прекида има ујутру четврт сата за доручак и на подне 1 сат за ручак. Дакле, радници проведу 9 и три четврти часа на непрекидном раду у прашљивим радионицама. Наднице су мизерне. Оне почињу од 8 динара па терају до 15 динара дневно. Зар ово није ужасно: радити 10 сати за цигло 8 динара.“

Организовани шивачки радници повели су борбу за побољшање свог положаја.

Радничке новине констатују да „у Београду, Земуну, Н. Саду, Вршцу, Лесковцу, Скопљу, Сомбору, Крагујевцу и другим местима радници су пред покретом“. „Радници су мањом у тим местима тражили 30% повишице — и ако је скупоћа скочила са преко 90%.“¹¹²

Ускоро после општинских избора отпочела је нова политичка борба: припрема радног народа за учешће у изборима за Уставотворну скупштину.

У време ове предизборне борбе дошло је до одвајања опортунистичке опозиције унутар КПЈ у оквиру Србије, тзв. центрумаша. Међу онима који су потписали **Манифест опозиције** или се њима придружили није био ни један од тадашњих чланова лесковачке партијске организације.¹¹³

У време кандидовања Филипа Филиповића за комунистичког народног посланика одржано је 26. октобра 1920, за партијске и синдикалне чланове предавање са темом „Комунистичка интернационала и учешће на изборима за Конституанту.“

Сутрадан, 27. октобра 1920, одржан је у сали хотела **Круна** велики предизборни збор „кome је присуствовало преко 1000 душа“. Главни говорник био је Филип Филиповић а говорио је на тему „Избори за Конституанту и Комунистичка партија Југославије“.

Он је „ојртао политичко и економско стање Југославије, пљачкашки режим данашњих буржоаских партија и показао пут којим треба да иде радни народ вароши и села ради свог коначног ослобођења од јарма капитализма“. Председник збора Т. Миљковић „позвао је све другове да буду ревносни, вредни и енергични у агитацији на селу, да агитују са чисто комунистичким паролама, изнетим у нашем изборном прогласу, јер само тако наша партија може постићи успех у овим изборима за Конституанту“.¹¹⁴

Комунисти су истакли у окружу врањском следећу кандидатску листу:

По члану 13 изборног закона

1. Филип Филиповић, секретар Комунистичке партије из Београда
2. Владимир М. Дискић, трговац из Лесковца
3. Светозар М. Томић, из Бачвишта
4. Никола Динић, тежак из Доњег Коњувца
5. Јован Ј. Николић Ужанче, ужар из Врања
6. Владимир П. Тодоровић, шлосер из Власотинца
7. Драгутин С. Костић, сарадник из Лесковца.¹¹⁵

Наступајући под истим паролама као на општинским изборима¹¹⁶ лесковачки

111) Страшан положај радника у Грделици, Радничке новине 256, 27. октобар 1920.

112) Ст. Станковић, Тарифни покрет шивачких радника, Радничке новине 274, 17. новембар 1920.

113) Њима се касније, после искључења центрумаша, када се центрумашка група већ била организована оформила, придржио предратни лесковачки социјалиста Коста Стевановић Ерсеновски који је тада живео у Скопљу.

На првој земаљској центрумашкој конференцији одржаној 27—28. III 1921. у Београду Коста Стевановић је изабран за члана Главне партијске управе тада створене Социјалистичке радничке партије Југославије.

У јесен 1921, под утицајем центрумаша, почиње извесна диференцијација ставова између неких предратних лесковачких социјалдемократа и присталица доследне партијске политике, па ипак ни тада није дошло до расцепа међу њима.

114) Радничке новине 266, 7. новембар 1920.

115) По члану 14 изборног закона — квалифицирани кандидати: 8 Михајло Тодоровић, секретар Радничке коморе из Београда, 9 Војислав Поповић, инжењер из Београда; заменици: 10 Јован Томашевић, адвокатски привредник из Цетиња; 11 Драгољуб Бранковић, сунђер из Свилајница. (РН 280, 24. новембар 1920; Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине СХС извршен на дан 28. новембра 1920. Београд 1921).

Предратни лесковачки социјалиста Душан Цекић, тада настањен у Скопљу, изабран је био на Вуковарском конгресу 1920. године за члана Извршног одбора КПЈ. Као такав је био први кандидат за комунистичког посланика на изборима за Уставотворну скупштину у скопском и брегалничком округу (Ибид). Он је истовремено био власник и одговорни уредник скопског листа **Социјалистичке Зоре**, органа КПЈ. (Социјалистичка Зора 127, 27. новембар 1920).

116) Упореди текстове изборних прогласа објављених у Радничким новинама бр. 280—283, 1920.

комунисти су и на овим изборима победили грађанске партије и освојили у Лесковцу приближно исти број гласова (1153), као и на општинским изборима од 22. августа 1920 (1160). Истовремено је број гласова које су добиле грађанске партије пао од августа до новембра са 1139 на 747.

Два дана касније објављен је у **Радничким новинама** податак да су у Ле-

У срезу лесковачком

Ред. бр.	Општина	Радикали	Демократи	Земљорадници	Републиканци	Све правданске странке	Комунисти	Свега	Од тога комунисти у %
1.	Лесковац	252	454	8	33	747	1151	1898	60,6
2.	В. Трњанска	36	62	3	37	138	70	208	33,7
3.	Црковничка	58	41	21	14	134	50	184	27,2
4.	Мирошевачка	217	48	16	8	289	43	332	13,0
5.	Бунушка	100	16	9	8	133	63	196	32,1
6.	Јашуњска	10	44	12	2	68	70	138	50,7
7.	Разгојнска	323	46	3	2	374	21	395	5,3
8.	Богојевачка	81	12	2	1	96	53	149	35,6
9.	Орашачка	105	7	47	—	159	41	200	20,5
10.	В. Грабовничка	178	57	3	5	243	9	252	3,6
11.	Печењевачка	23	238	8	7	276	71	347	20,5
12.	Манојловачка	59	134	14	7	214	21	235	8,9
13.	Мрштанска	296	16	40	7	359	16	375	4,3
14.	Губеревачка	80	311	4	9	404	26	430	6,0
15.	Вучанска	11	33	3	50	97	6	103	5,8
16.	Ораовачка	18	70	—	2	90	29	119	24,4
17.	Турековачка	25	80	7	18	130	118	248	47,6
18.	Брестовачка	27	131	7	11	176	47	223	21,1
19.	Винарачка	78	89	—	1	168	101	269	37,5
20.	Стројковачка	67	39	4	8	118	85	203	41,9
21.	Барска	187	100	2	3	292	2	294	0,7
22.	В. Копашничка	39	75	6	8	128	10	138	7,2
Цео срез лесковачки		2270	2103	219	241	4833	2103	6936	30,3

Овај списак показује да су тада комунисти имали апсолутну већину у Лесковцу (60,6%) и Јашуњи (50,7%) а били најјача политичка партија у Турековцу (где су се приближавали апсолутној већини — 47,6%, В. Трњану, Винарцу и Стројковцу).

Релативно јаке позиције (изнад 1/3 гласова) имали су у Богојевцу; а прилично јаке (изнад 1/4 гласова) у Црковници и Бунуши.

сковцу комунисти добили 1153 гласа а буржоазија 759.¹¹⁷

По подацима лесковачке полиције на изборима за Уставотворну скупштину од 28. новембра 1920. поједине партије су добиле следећи број гласова по постојећим општинама лесковачког краја:

(117) Радничке новине 285, 30. новембар 1920.

У срезу јабланичком

Ред. бр.	Општине	Радикали	Демократи	Земљорадници	Републиканци	Све грађанске партије	Комунисти	Свега	Од тога комунисти у %
1.	Бошњачка	87	133	11	25	256	16	272	5,9
2.	Слишанска	21	313	9	13	356	37	293	12,6
3.	Оругличка	133	1	1	1	136	2	138	1,4
4.	Бањска (Сијарина)	187	100	2	3	292	2	294	0,7
5.	Косанчићска	394	65	7	37	503	64	567	11,3
6.	Лебанска	626	80	8	32	746	27	773	3,5
7.	Бучуметска	45	93	14	10	172	31	203	15,3
8.	Д. Коњувска	75	153	14	14	256	58	314	18,5
9.	Туларска	123	41	1	16	181	5	186	2,7
10.	Реткоцерска	80	66	—	39	185	3	188	1,6
11.	Медвеђска	139	198	5	14	356	14	370	3,8
12.	Бувска (Кланћ)	236	53	5	16	310	12	322	3,7
13.	Бојничка	125	213	26	4	378	5	383	1,3
14.	Оранска	101	146	3	18	268	33	301	10,9
15.	Равно-Бањска	29	77	6	6	118	—	118	—
Цео срез јабланички		2401	1742	112	248	4503	309	4812	6,4

Тада су комунисти имали некакво упориште само у Доњем Коњувцу где су имали готово 1/5 гласова.

Дакле, комунисти су најслабије стајали у јабланичком срезу где су имали за собом само једног од 15,6 гласача у читавом срезу.

У срезу власотиначком

Ред. бр.	Општине	Радикали	Демократи	Земљорадници	Републиканци	Све грађанске партије	Комунисти	Свега	Од тога комунисти у %
1.	Рупљанска	9	96	—	4	109	88	197	44,7
2.	Крушевичка	200	13	18	5	236	65	301	21,6
3.	Конопничка	107	26	5	9	147	46	193	23,8
4.	Власотиначка	393	147	6	14	560	137	697	19,7
5.	Орашка	49	93	3	3	148	55	203	27,1
6.	Дејанска	76	23	18	15	134	19	153	12,4
7.	Грделичка	127	100	6	13	246	125	371	33,7
8.	Шишавачка	169	32	4	6	211	22	233	7,5
9.	Дадиначка	57	149	49	5	260	49	309	15,9
10.	Г. Орашка	32	16	68	8	124	34	158	21,5
11.	Дарковачка	36	17	11	6	70	36	106	34,0
12.	Тегошничка	52	91	—	4	147	12	159	7,5
13.	Д. Присјанска	41	4	31	1	77	59	136	43,4
14.	Добровишица	13	39	35	2	89	22	111	19,8
15.	Својска	57	66	9	7	139	2	141	1,4
16.	Бродска	48	1	12	1	62	15	77	19,5
17.	Добропољска	20	29	15	2	66	21	87	24,1
18.	Црнотравска	37	95	2	5	139	81	220	36,8
19.	Предејанска	9	172	1	7	189	27	216	12,5
20.	Равнодубравска	17	39	2	4	62	51	113	45,1
21.	Каланска	4	154	2	8	168	29	197	14,7
Цео срез власотиначки		1553	1402	297	129	3381	995	4376	22,7

Тада су комунисти били најјача политичка партија у Доњем Присјану (где су се приближавали апсолутној већини) и Равној Дубрави (где су се приближавали апсолутној већини).

Релативно јаке позиције (изнад 1/3 гласова) имали су у: Рупљу (где су се приближавали апсолутној и релативној већини), Грделици (где су се приближавали релативној већини), Дарковцу (где су имали исти број гласова као најјача грађанска партија — радикали и приближавали се релативној већини), Црној Трави (где су се приближавали релативној већини); а прилично јаке (изнад 1/4 гласова) у Орашју.

Њих је било дosta (преко 1/5) у Крушевици, Конопници, Г. Ораху, Добром Польу.

Они су имали једног од 4,4 гласача, дакле нешто испод 1/4 свих гласача у читавом срезу.¹¹⁸

Упоређујући податке о броју гласова које су комунисти добили у општинама где су наступили на општинским изборима у августу 1920, са бројем гласова које су добили 28. новембра 1920, долазимо до закључка да су комунистички гласачи у сеоским општинама лесковачког краја били колебљиви и нису представљали сигурне присталице КПЈ. На општинским изборима они су се у многим местима опредељивали пре ма личности месних кандидата, а касније су гласали за грађанске странке. Изгледа да су комунисти имали стабилније позиције углавном у селима са бројним печалбарима (Црна Трава, Косанчић) и у оним који су били у близини града (Турековац), где је утицај радничког елемента био најјачи.

општина	бр. комунистич. glasova	пораст и сма- њење броја гласова	
		22. VIII 1920.	28. XI 1920.
Шишава	87	22	— 65
Црна Трава	15	27	+ 12
Лебане	31	27	— 4
Бучумет	86	31	— 55
Косанчић	31	64	+ 33
Реткоцер	25	3	— 22
Турековац	49[?]	118	+ 69
Ораовица	72	29	— 43
Мирошевце	30	43	+ 13

На тим изборима изабран је у врањском округу, између осталих народних посланика и један комунист **Филип Филиповић**, секретар Комунистичке партије Југославије. Он је добио у три ле-

сковачка среза 3.407 гласова, а у целом врањском округу 4905 гласова.¹¹⁹

Осврнимо се на синдикалне организације које су постојале у Лесковцу до краја 1920. године.

Из изложених материјала видели смо да су у Лесковцу 1919—1920, постојале следеће синдикалне организације:

Савез производа дувана (обновљен 7. марта 1920);

Пододбори: Савеза фабричких радника (обновљен у фебруару 1919); Савеза дрводељских радника (пре 4. априла 1919); секција Савеза железничара (управа изабрана 13. априла 1919); пододбор Савеза шивачких радника (пре 28. маја 1919); пододбор Савеза кожарско-прерадивачких радника (пре 1. маја 1919); пододбор Савеза млинарских и пекарских радника (пре 1. маја 1919); пододбор Савеза берберских радника (пре 2. јула 1919); Поверишиштво-пододбор Савеза банкарских, трговачких и индустријских чиновника (пре 1. марта 1920); као и **Месно синдикално веће** обновљено у фебруару 1919).¹²⁰

Поред тога смо на основу извештаја и штампе прокомунистичких Независних синдиката створених неколико година касније утврдили да су у периоду до краја 1920. године) тј. до Обнане у Лесковцу постојали: пододбори Савеза фабричких и неквалификованих радника са 40 чланова; Савеза грађевинских радника; Савеза живежарских радни-

118) Ови полицијски спискови са изборним резултатима нађени су у дворишту лесковачке полиције одмах после ослобођења. — Сад се налазе у збирци С. Димитријевића.

Ми смо груписали грађанске партије и израчунали процене.

Ови нам подаци дају и комплетан спи-сак тадашњих општина.

119) На овим изборима изабран је за комунистичког народног посланика округа скопског и брегалничког Лесковчанин Душан Џекић, тада трговац у Скопљу и члан Централног већа КПЈ. Он је добио 7.820, односно 5.138 гласова (Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине СХС).

120) Уз то треба напоменути да је на Конгресу уједињења живежарских радника одржаном 21—22. новембра 1920. у Славонском Броду, без Словенаца, Б. Картаревић био изабран за делегата за II општеземаљски синдикални конгрес ове струке (Конгрес уједињења живежарских радника, Глас слободе, 27. новембар 1920).

Напомињемо да је после извршеног уједињења неколико савеза међу којима је био и Савез млинарских и пекарских радника, у Лесковцу постојао пододбор Савеза радника-ца животних намирница Југославије. — ОР 68, 30. август 1923.

ка; Савеза дрводељских радника са 70 чланова; Савеза кожарско-прерађивачких радника са 50 чланова; Савеза шивачких радника и Савеза саобраћајних и транспортних радника.¹²¹

Рекапитулирамо ли све ове податке видимо да је пре краја 1920. у Лесковцу сигурно постајало 11 синдикалних организација:

1. Фабричких и неквалификованих радника (овај пододбор је средином 1919. имао 180 чланова, па се распао услед великог прилива чланова — пре 1. октобра 1919. — на крају 1920. имао је само 40 чланова);
2. Произвођача дувана (Савез са седиштем у Лесковцу);
3. Железничарских радника (ова је секција била у саставу Савеза саобраћајних и транспортних радника и учествовала у генералном штрајку железничара априла 1920. Она је 13. априла 1919. уписала 80 чланова);
4. Шивачких радника;
5. Кожарско-прерађивачких радника (овај је Пододбор имао средином 1919. године 60 чланова а крајем 1920 — 50 чланова);
6. Дрводељских радника (овај је Пододбор имао средином 1919. године 18, а крајем 1920 — 70 чланова);
7. Млинарски и пекарски радници (овај се Савез јединио и постао Савез живежарских радника — Савез радника животних намирница);
8. Берберских радника;
9. Грађевинских радника;
10. Банкарских, трговачких и индустриских чиновника (ово је поверилиштво — пододбор имало 31. марта 1920 — 14 чланова; а крајем октобра и новембра 1920 — 24 члана);
11. Руководство свих синдикално организованих радника Лесковац Месно синдикално веће.¹²³

Лесковачки комунисти створили су 1919. и своју задругу — Прву лесковачку потрошачку задругу и преко ње набављали бакалску робу. Из сачуване по трошачке књижице која садржи правила задруге видимо: да су она потписана 28. септембра 1919. године и да су основничи ове задруге били Б. Картаревић, Реља Станковић, Чеда Николић, Милан Костић, Сава Бокић, Михајло Митровић, Душан Костић, Димитрије Здравковић, Јован Стаменковић, Вукадин Бокић, Хајим Каријо, Драгомир Здравко-

вић, Михајло Филиповић, Алекса Нештић, Душан Митић, Тодор Мусић, Трајко Цветковић, Тодор Бокић, Михајло Марјановић и Михајло Петровић; да су правила оверена у суду 1. октобра 1919; да је правилима предвиђено и отварање филијале у Врању; да је основни задатак ове задруге, по чл. 3 био „Да набавља у већој количини апсолутно све животне намирнице и да их уступа на ситно својим задругама“. Поред тога било је предвиђено да „прима на чување и под интерес уштеде како својих задругара тако и других улагача“ — што показује да је ова задруга била истовремено и штедионица која је тим путем обезбеђивала обртни капитал задруге (поред удела, уписнине, зајмова и резервног фонда) — удео задругара износио је 100 динара, а један задругар је могао да упише највише 10 удела — поред уписнине од 5 динара он је уплаћивао недељно по 1 динар од удела; да је печат (који је отиснут и на обема сачуваним књижицама) био у облику елипсе са именом задруге „а у средини две руке које претстављају братство“ (С.Д. овакве две руке које се рукују јављају се на печатима разних синдикалних организација, радничких листова и сл. као један од амблема класног радничког покрета); да је ова задруга имала много чланова — породица, пошто је на овој књижици уписан редни број 399. Да је тада, 1920. године, пот-

121) Како се гоне синдикати, ОР 77, 30. јун 1922; Раднички синдикати под Законом о заштити државе, ОР 78, 13. август 1922; Положај радничке класе у Југославији 62, 64, 70, 74—76, 101.

122) Посебно подвлачимо да је крајем 1920. пододбор Савеза дрводељских радника у Лесковцу била најбројнија лесковачка синдикална организација, трећа по броју чланова ове струке у унутрашњости Србије.

Тада су поједини пододбори имали:

Београд (2 пододбора)	650
Ниш	180
Крагујевац	100
Лесковац	70
Шабац	20
Чачак	20
Пирот	20
Јагодина	20
Крушевач	15
Ваљево	15
Пожаревац	12
Укупно у Србији	1.122

Положај радничке класе у Југославији 70.

123) Вероватно је тада постојао и пододбор Савеза металских радника о коме за сада немамо никаквих података.

председник задруге био Јован Стојановић, а благајник Б. Картаревић.¹²⁴

Радничка потрошачка задруга била је смештена у дућанима Тодора и Мирка Илића Божјаче преко пута садашње Гаретове палате.¹²⁵

Културни живот радничке класе имао је посебне центре. У периоду до Обзнате у Лесковцу је постојала радничко-уметничка група **Луначарски**.¹²⁶

Она је створена још 1919. године.¹²⁷

Један од најзначајнијих учесника ове радничке уметничке групе Љуба Николић-Бенић написао је 1928. осврћући се на консолидовање ове групе: „На дан првог маја 1920. год. ... у Лесковцу је тога дана ударен здрави темељ уметничкој групи, која је дотле постојала или сасвим на слабој основи.

На иницијативу друга Љубомира Николића-Бенића, другогодишњег члана Абрашевића у Београду, одржана је тога дана седница, изабрана управа и групи дато име „Луначарски“ име великог руског просветног комесара за просвету Луначарског.

Одмах по оснивању групе приступило се раду. Спремљена је једна скромна позорница и ускоро затим група даје своју прву забаву са позоришним комадом „Несрећна породица“ на којој одмах у почетку постиже сјајне успехе, тако да је група пошла нагло напред...“¹²⁸

О свему томе налазимо и потврду у комунистичкој штампи из 1920. године.

На почетку јесени, 26. септембра 1920. одржана је „партијска забава у Лесковцу“ коју је приредила „Месна партијска организација уз суделовање своје уметничке групе „Луначарски“. Две тачке привлаче посебну пажњу. Прва „Стражар стари Моша Албахари продуцира друг К. Стаменковић“ (ужарско салерски радник (калфа), каснији истакнути руководилац радничког покрета и његових културно-уметничких и спортских организација). Друго, драма у три чина **Сироче или смрт од глади** коју је „написао Љ. Бенић“, (обрашарски радник из Лесковца, познати активиста лесковачког радничког културно-уметничког друштва које је касније узело своје предратно име „Абрашевић“).¹²⁹

124) Чланска књижица Прве лесковачке задруге Драгољуба Коцића, столара — Збирка С. Димитријевића.

Да су преко ове задруге сви лесковачки комунисти набављали неке врсте бакалске robe (пиринач, сапун, шећер, со, кафу) видимо из сачуване набављачке књижице ове задруге; Тога се сећа и С. Димитријевић чија је породица била училаћена у њу.

125) Изјава Благоја Митића Жишкес од 4. VII 1978. — Збирка С. Димитријевића.

Ова је задруга постојала и после Обзнате. Из **књижице о намирницама** ове задруге видимо да је преко ње добијена иста бакалска роба (као и брашно и вино) 1921. и 1922. (Књижица о намирницама Драгољуба Коцића — Збирка С. Димитријевића). Преко ње се касније продавало чак и вештачко бубриво (ЛГ 7, 16. фебруар 1924); а њен председник М. Станојевић ушао је у окружни одбор Савеза земљорадничких задруга округа врањског (ЛГ 31, 2. август 1924).

Даљи помени: ЛГ 43, 25. октобар 1924.

Са пропашћу задруге пропали су и улови задругара.

126) С. Димитријевић, Стари Лесковац као просветни и културни центар, Лесковац 1950, 16. Њено постојање оспоравали су појединци сасвим неоправдано, док су други приказивачи културног живота старог Лесковца, њени савременици, надојени грађанско-чаршијским схватањима културе, намерно прећутивали њену активност.

127) Приказујући свој улазак у синдикат и доласке у Раднички дом на углу код хотела **Круна** Душан Нешић, кројачки радник, пише: „У то време, 1919, долазећи на састанак синдиката видео сам да се одржавају пробе Радничко уметничког друштва које се звало **Луначарски** и приступио сам том друштву. У њему су били колико се сећам Љуба (Станковић) Славуј, Таса Стојановић-Гајин, кројачки радник, Коста Стаменковић, салерски радник, Љуба (С. Д. исправљено — пошто стоји: Никола) Николић Бенић, кројачки радник и други. После Обзнате забрањен је рад синдикатима и (группи) **Луначарски**“. (Писмена изјава Д. Нешића од 24. октобра 1976).

Један од најстаријих тада живих чланица КПЈ, познати активиста радничке уметничке групе Жика Симоновић, берберски радник, говорећи о 1919, пише 1950:

„Са омасовљењем овог покрета, радило се и на културно просветном пољу. Са почетком рада синдиката, основана је уметничка група **Црвена застава**, да би за кратко време променила име у **Радничка уметничка група Луначарски**. Основачи су били Јован Живковић-Зајац (С. Д.: исправљено — стоји: Јован Јовановић-Зец), Мика Јовановић Брада, учитељ, Љуба (Николић) Бенић, Љуба Стамковић-Славуј, Таса Стојановић-Гаја, Коста Стаменковић, Репец Меметовић, столар и др. Радиле су секције: хорска и драмска. Хорска није могла да се одржи јер није било стручног руководства. Прво је хор спремао Мика Јовановић — Брада, учитељ, уз флауту, па је доцније преузeo Раде зв. Глинша, студент. Али хор самостално није могао наступити.

Драмска секција је радила веома добро и дала је неколико јаких дела од којих су најјачи били: **Први мај у Немачкој**, драма у 3—4 чина; **Руска револуционарка — пролетерка** и **Рудари**. За комад **Рудари** хор је спремио погребну песму — први пут у Лесковцу — **Мирно спавај**, чије је извођење изазвало јецај половине публике“ (Писмена изјава Ж. Симоновића од 27. децембра 1950).

128) Љ. Н. (николић), Годишића скупштина Абрашевића у Лесковцу; Организовали радник 29., 8. април 1928.

129) Љ. Николић, наступио је и Ж. Симоновић, берберски радник који је рецитовао „Поздрав од Драг. Цветковића“ (вероватно продавац новина Драги Социјал).

Крајем 1920. године буржоазија је прешла у општи и брутални напад на целокупни револуционарни раднички покрет, доневши Обзнату.

Обзнана, овај контраволуционарни проглас краљевске владе датиран 29. децембра 1920, а излепљен у ноћи између 29. и 30. децембра 1920, донет је под измишљеним изговором да је КПЈ припремала преврат. То је био акт владе којим је била забрањена комунистичка пропаганда, на основу кога је обустављен рад комунистичких организација, затворене просторије у којима су се окупљали њихови чланови и припадници, забрањена комунистичка штампа и сви други комунистички списи. Уз то, Обзнана је предвиђала и отпуштања свих чиновника који би продужили да се баве комунистичком пропагандом, као и оштре мере против вођа и инспиратора нереда који би се десили.¹³⁰

Обзнатом је задат тежак ударац легалном револуционарном радничком покрету, пошто су многе револуционарне радничке организације биле забрањене, револуционарна радничка штампа угашена, политичка активност међу радницима брутално спречена, револуционарни талас из 1919/1920. заустављен.

Па ипак ова мера владајуће класе, двора и режима није успела да уништи револуционарни раднички покрет, пошто је илегални револуционарни покрет израстао из његових остатака пошто су основни кадрови тог квалитативно новог револуционарног покрета добрим делом дошли из претходног легалног, углавном из његовог радничког језgra. То је био случај са Костом Стаменковићем, Жиком Симоновићем, Савом Митићем, Душаном Нешићем, Тодором Коцићем Муратом и многим другим.

Да би се правилно оценио далекосежни значај револуционарног таласа из 1919/1920. године и његов трајни утицај треба истаћи да међу каснијим члановима илегалне КПЈ и СКОЈ-а, међу припадницима покрета од 1921 — 1928, међу скојевцима из 1932 — 1934, међу онима који су одиграли значајну улогу у периоду омасовљења комунистичког покрета 1937 — 1941, као и међу учесницима НОБ-а лесковачког кра-

ја, налазе синови и кћери многих истакнутих комуниста из периода 1919/1920.

Тако на пр. тада срећемо децу Тодора Стаменковића Чешљара (Трајка, Драги и Лепшу Стаменковић), Тодора Живковића Безарђана (Боку Живковића), Николаја Динића из Д. Доњувца (Драшка и Буку Динић), Тодора Коцића Мурата (Петра и Борка Коцића), Влајка Живковића Шућурана (Јову, Михајлу и Миле Живковића), Пере Кулића, столара (Миту Кулића), Милана Димитријевића, зубара (Сергеја Димитријевића), Драгише Миловановића, учитеља, (Радмилу Миловановић), Петра Недељковића Чече (Костадина Недељковића), Косту Стаменковића (Лепшу Стаменковић), итд.

Вест о овој партијској забави потписана је „Комунист“, завршава се следећим закључком.

„Циљ коме је приход са ове забаве памењен налаже свакоме члану Комунистичке партије да на ову забаву не само дође, већ да изврши пуну агитацију да ова забава буде посећена од свих оних који у комунизму гледају једини спас те да својим прилозима припомогну партију у њеном делању“. (Социјалистичка Зора (Скопље) 85, 24. септембар 1920 — Архив КП Македоније, 688).

О овој уметничкој групи говори и једна белешка редакције Социјалистичке Зоре из јула 1920. У њој стоји: „Пододбору савеза фабричких радника-ца и уметничкој групи **Луначарски**, Лесковац. Редакција није добила поменуту допис пододбора, нити оглас групе **Луначарски**“ (Социјалистичка Зора бр. 50, 21. VII 1920).

Из једне репортаже дате на основу казивања самог Љ. Бенића видимо да је ова уметничка група приказала и драму Љ. Бенића **Несрећну породицу**. Премијера је одржана у башти хотела **Круна** 1920. године. У њој су наступили К. Стаменковић, Ј. Живковић Зајац, Љ. Станковић Славиј, Сава Митић, Љ. Бенић и др. „После тога она је још више пута извођена са живим успехом у Лесковцу, група ју је приказала успешно и у Врању, па је онда скинута трајно с радничке позорнице у Лесковцу појавом злогласног Закона о заштити државе“. Понова је приказана тек 1953. за време прославе 50-годишњице радничког покрета у Лесковцу.

Љ. Бенић помиње и своју предратну једночинку **Избори** као и драматизације Сретеновићевог **Девојачког гроба**, Веселиновићевих **Јетрва** и др. (Брана Митровић, Четрдесет година драмских настојања Јубомира Николића-Бенића, Наша реч бр. 23, 1953).

130) Међу потписницима Обзнате налазимо и познатог лесковачког грађанског политичара, и једног од водећих људи Демократске партије Југославије, **Живојина Рафајловића** који је тада био министар народног здравља (М. Драшковић, У одбрани отаџбине, 8).

Dr SERGIJE DIMITRIJEVIC

SUR LE MOUVEMENT OUVRIER DE LESKOVAC ET DE SES ENVIRONS EN 1918—1920.

Dans les conditions où le peuple était privé des droits, on a constitué le Parti communiste yougoslave qui, par différence du Parti social-démocrate serbe, a offert le nouveau mouvement révolutionnaire, devenant à partir de ce moment le parti des ouvriers, interprète de ses buts historiques. Un tel caractère du parti est affirmé au cours des élections municipales 1920. lorsque, dans la plupart des villes, Leskovac y compris, la liste communiste eut la majorité d'adhérents.

L'organisation du parti à Leskovac jouissait d'une réputation auprès du peuple, qui est devenue plus grande à force de plusieurs actions qu'elle avait entreprises.

Pour juger justement l'importance à grande portée de la vague révolutionnaire en 1919—1920 il faut dire que c'est alors que furent formées les générations des combattants qui ont pris part à la lutte de libération nationale et à la révolution de 1941—1945.